

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

**Spor racionalismu a empirismu v novověké
teorii poznání**

Diplomová práce

Autor: Bc. Nad'a Turynová
Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy
Studijní obor: Učitelství pro střední školy - dějepis
Učitelství pro střední školy - základy
společenských věd
Vedoucí práce: Mgr. Ondřej Švec Ph.D.

Hradec Králové

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne:

.....

podpis autora

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své diplomové práce Mgr. Ondřejovi Švecovi Ph.D. za cenné rady, odbornou pomoc a vedení při zpracování diplomové práce.

Anotace

TURYNOVÁ, Naďa. *Spor racionalismu a empirismu v novověké teorii poznání*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 77 s. Diplomová práce.

Cílem této práce je srovnání racionalistické a empiristické teorie poznání v novověké filozofii a kritické zhodnocení výsledků této debaty, zejména s ohledem na Kantovu kritickou filozofii. První část se bude zabývat rozdíly mezi oběma teoriemi, které budou předvedeny na srovnání zvolených představitelů kontinentálního racionalismu a britského empirismu. V této části bude konkrétně vysvětleno: 1) proč racionalismus upřednostňuje dedukci, zatímco podle empiristů vzniká naše poznání induktivně; 2) proč se spor týkal zejména otázky vrozených idejí; 3) co znamenala metafora „nepopsané desky“ a v čem lze kritizovat pojetí mysli jako tabulky, do níž se otiskují impresy vnějších předmětů. V závěrečné části pak bude zhodnoceno Kantovo překonání dogmatických tezí jak racionalistické, tak i empiristické teorie poznání.

Klíčová slova: Descartes, Leibniz, Spinoza, Hume, Locke, Kant, empirismus, racionalismus, rozum, zkušenost, Bůh, poznání, vrozené ideje, dedukce, indukce, pravda

Annotation

TURYNOVÁ, Naďa. *The Dispute between Rationalism and Empiricism in Modern Theory of Knowledge*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2015. 77 pp. Diploma Degree Thesis.

The aim of this thesis is to compare the rationalist and empiricist epistemology in modern philosophy and critical evaluation of the results of the debate, particularly with regard to Kant's critical philosophy. The first part will deal with the differences between the two theories, which will be presented in comparison elected representatives of the continental rationalism and British empiricism. In this section will be specifically explained: 1) Why Rationalism prefers deduction, while according to our knowledge of empiricists arises inductively; 2) Why the dispute concerned in particular the question of innate ideas; 3) what it meant metaphor "clean slate" and how you can criticize the concept of the mind as a table that mark the impression of external objects. The final section will be evaluated Kant overcome doctrinal propositions both rationalist and the empiricist epistemology.

Keywords: Descartes, Leibniz, Spinoza, Hume, Locke, Kant, the Empiricism, the Rationalism, the Reason, the Experience, the God, the Knowledge, the innate Ideas, the Deduction, the Induction, the Truth

1	Úvod	8
2	Racionalismus.....	11
2.1	René Descartes a metafyzické předpoklady jeho teorie poznání	13
2.1.1	Metodická skepse	14
2.1.2	První princip	16
2.1.3	Důkazy boží existence.....	19
2.1.4	Zdroj omylů	21
2.1.5	O existenci materiálních věcí	22
2.1.6	Vrozené ideje.....	22
2.2	Benedictus de Spinoza	24
2.2.1	Bůh ve Spinozově filozofii.....	26
2.2.2	Člověk	28
2.2.3	System afektů a lidská svoboda.....	29
2.2.4	Teorie poznání	32
2.3	Gottfried Wilhelm Leibniz.....	35
2.3.1	Teorie pravdy	36
2.3.2	Smyslové a rozumové poznání.....	40
2.3.3	Bůh a nauka o monádách.....	41
3	Empirismus.....	45
3.1	John Locke	46
3.1.1	Polemika s vrozenými idejemi	46
3.1.2	Pojetí idejí.....	48
	Činnosti mysli	53
3.1.3	Úloha jazyka.....	53
3.1.4	Teorie poznání	55

3.1.5	Rozum	57
3.2	David Hume	59
3.2.1	Teorie poznání	60
3.2.2	Kritika kauzality a pojmu substance	62
3.2.3	Nedostatky Humova pojetí kauzality	65
4	Kantův pokus o smíření racionalismu a empirismu	67
4.1	Transcendentální estetika a logika	68
4.2	Transcendentální dialektika	72
5	Závěr	74
6	Použitá literatura	76

1 Úvod

Cílem práce je srovnat racionalistickou a empiristickou teorii poznání filozofů 17. a 18. století. V hlavní části práce budou vysvětleny hlavní zásady a principy obou směrů a budou představeny myšlenky hlavních představitelů racionalismu a empirismu. Za zakladatele racionalismu je považován francouzský filozof René Descartes. Mezi další představitele racionalismu, jejichž myšlenkami se bude tato práce zabývat, patří Benedictus de Spinoza a Gottfried Wilhelm Leibniz. Za empirismus bude představena filozofie Johna Locka a Davida Huma. Tato část práce bude zaměřena především na vysvětlení pojmů „tabula rasa“, vrozené ideje, indukce a dedukce. Druhá část práce bude věnována překonání sporu empirismu a racionalismu Immanuelem Kantem.

Nejprve je nutné nastínit dobu 17. a 18. století a proměny ve společnosti, které měly vliv na vývoj filozofického myšlení, a popsat hlavní charakteristické rysy novověké filozofie. Novověk je dobou rozpadu stávajícího feudálního řádu ve společnosti. 16. století bylo ve znamení náboženských válek a reformace, což vedlo k podkopání dosavadní jednoty západní církve. Lidé ztratili jistoty, které jim církev poskytovala. Reformace přinesla různá pojetí víry. Dosavadní vědění se tak ocitlo v krizi. Autorita církve se zhroutila. Výsledkem byl skepticismus, který říká, že pravdivé poznání není možné. Až první polovina 17. století nabízí možné řešení. Je to doba působení významného francouzského myslitele René Descartesa, jehož filozofie se jeví jako možná cesta z tohoto chaosu.

Středověké vědění bylo jednotné, zaštitěné křesťanskou církví. Křesťanství představovalo po celý středověk silnou autoritu, které nic nekonkurovalo. Autorita církve byla natolik silná, že lidi ani nenapadlo pochybovat o poznacích, které jim církev předkládala. Descartes však říká, že není potřeba žádná autorita, která nám říká, co je pravda, a co ne. Naopak každý můžeme nahlédnout pravdu světlem vlastního rozumu. Rozum nám podle něj poskytuje pravdivé a jisté poznání. Navíc Descartes předpokládá, že rozum je ve všech lidech a všech dobách stejný, což znamená, že musí existovat i tatáž pravda. Wolfgang Röd k tomu dodává: „S racionalistickým přesvědčením o jednotě rozumu souvisí víra v možnost jednotné

*metody, aplikovatelné ve všech oblastech poznání, jejímž vzorem byla jednak matematika, jednak matematická přírodověda.*¹

Dochází k postupnému osvobození filozofie od teologie. Pro scholastiku bylo příznačné prolínání rozumu a víry. Nyní se filozofie vůči teologii čím dál tím více osamostatňuje. Nicméně teologická témata i nadále zůstávají ve středu pozornosti soudobých filozofů. Například pro Descarta je Bůh garancí pravdy.

Pro novověkou filozofii je charakteristické především to, že filozofie už není záležitostí duchovních představitelů. Novověká filozofie se rodí v prostředí učenců, v pracovnách přírodovědců a matematiků oné doby.

Dalším charakteristickým rysem novověké filozofie je obrat k subjektu. Obrat k subjektu jakožto rozumové (racionalismus) nebo smyslové (empirismus) bytosti. Doposud přetrvával názor, že naše poznání je závislé na předmětech poznání, které jsou zdrojem poznání. Kant přichází s novou tezí, která říká, že je tomu naopak, že předměty se řídí naším poznáním.

Ve filozofii se řeší epistemologické otázky typu: Jak můžeme poznávat? Co je zdrojem poznání? Jaké jsou limity našeho poznání? Novověcí filozofové hledali nové základy, na nichž by postavili svou teorii poznání. Racionalisté považovali za tento stavební kámen rozum, kterému má být vše podřízeno. Naproti tomu empiristé kladli důraz na smyslové zkušenosti. Spor racionalismu a empirismu se tedy primárně týká zdrojů poznání. Poskytuje nám pravdivé poznání rozum, nebo smysly?

Spor empirismu a racionalismu zasahuje i do metafyziky, kde se filozofové zabývající povahou reality, včetně existence Boha a aspekty naší přirozenosti jako je svobodná vůle nebo vztah mezi duší (myslí) a tělem. Metafyzika se zabývá různými kategoriemi jsoucna, přičemž za nejvyšší jsoucno je považován Bůh. Metafyzika stojí v protikladu k empirickým vědám. Zkoumá to, co empirické vědy už předpokládají. Metafyzice je vytýkáno nejasné vymezení, složitost pojmů a především neověřitelnost jejich závěrů. S kritikou metafyziky přichází nejprve David Hume a později také Immanuel Kant.

Novověkým myslitelům šlo o ideál absolutní pravdy, o dokonalé vědění. Racionalisté uznávali ideál axiomatického systému, kde základ tvoří axiomy (tedy

¹ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I: Od Francise Bacona po Spinozu*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-039-4, s. 14.

základní věty nebo tvrzení, která jsou předem přijímána jako platná a nevyžadují dokazování). Z těchto axiomů jsou pak odvozovány další poznatky.

Ovšem kromě tohoto pojetí vědění zde byli také filozofové, kteří tento ideál zpochybňovali a prosazovali poznání založené na empirických (zkušenostních) základech. A v neposlední řadě zde byli také skeptikové, kteří pochybovali o možnostech pravdivého a spolehlivého poznání.

2 Racionalismus

Racionalismus (z latinského ratio – rozum) je filozofický směr, který klade důraz na rozumovou složku poznání. Smysly nepovažují racionalisté za spolehlivý zdroj poznání, neboť nás mohou klamat, a racionalistům jde o absolutní jistotu - o pravdy, které jsou nezpochybnitelné. Z tohoto důvodu často vycházejí z matematiky. Není myslitelný trojúhelník, jehož součet vnitřních úhlů by nebyl roven 180° . Podle racionalistů lze matematické pravdy uchopit pouze pomocí rozumu, nikoli smyslů.

Vzhledem k tomu, že racionalistům jde o stoprocentní, nezpochybnitelné pravdy a nespokojí se s pouhou pravděpodobností, jak je tomu u empiristů, uplatňují deduktivní metodu. Dedukce je typ úsudku, kdy z jedné nebo více premis (neboli předpokladů) odvozujeme nějaký závěr. Dedukce je logická úvaha, kde do sebe vše logicky zapadá. Postupně je vytvářen řetězec pravd postupující od obecných teorií k jednotlivostem. Hlavní problém spočívá v tom, že pokud v tomto myšlenkovém řetězci zpochybníme jeden bod, vše ostatní se zhroutí.

Dedukce je sice nejpřesnější a nejpřesvědčivější způsob dokazování, ale musíme si uvědomit, že nám dedukce může poskytnout pravdivý závěr, pouze pokud jsou pravdivé i premisy, ze kterých závěr vyvozujeme.

Axiomatický systém a deduktivní přístup je typický pro matematiku, respektive geometrii. Descartes chce docílit toho, aby i ve filozofii panovala jistota, jako je tomu v geometrii, proto používá ve své filozofii obě tyto metody. Descartův cíl je tedy vědecký. Jde mu o celistvý systém vědění, vycházející ze souboru společných pravd. V matematice vyplývají věty z prvních vět (axiomů) a podobně tomu má být i ve filozofii, kde má být z prvních principů a vrozených idejí racionálně odvozováno vše ostatní. Podle racionalistů máme tyto vrozené pravdy a ideje od Boha.

Racionalismus stojí na třech základech: intuici, dedukci a vrozených idejí. Intuice je chápána jako racionální vhléd axiomů a nejjednodušších idejí, na kterém staví racionalisté svou teorii poznání. Racionalisté tvrdí, že některé poznatky jsou uchopitelné skrze intuici, a z nich jsou pak odvozovány další poznatky. Intuitivně například víme, že číslo tři je prvočíslo, a že je větší než dvě. Z těchto poznatků

následně vyvodíme závěr, že existuje prvočíslo větší než dvě. Tak nám intuice a dedukce poskytuje apriorní poznání, tedy poznání, které stojí před zkušeností.

Třetím stavebním kamenem racionalismu je teorie vrozených idejí. Pojem idea je v novověké filozofii chápán jako obsah naší mysli. Proti teorii vrozených idejí se ostře postavil představitel britského empirismu John Locke.

2.1 René Descartes a metafyzické předpoklady jeho teorie poznání

René Descartes se narodil 31. března 1596.² Studoval na jezuitské koleji v La Flèche, kde získal rozsáhlé vzdělání v matematice a humanitních vědách. Později studoval práva v Poitiers. Dostalo se mu vzdělání od nejlepších profesorů té doby, avšak studium mu nepřineslo to, co očekával. Kritizuje tehdejší stav vědy za to, že nám neposkytuje jisté poznatky. Descartes se nezabýval jen filozofií, ale byl také výborným matematikem a přírodovědcem. Po ukončení studií cestoval po Evropě. Udržoval stálou korespondenci z mnoha vědci a vzdělanci své doby.

Descartes je považován za zakladatele racionalismu a novověké filozofie. Zaujal kritické stanovisko k veškerému dosavadnímu vědění a vytvořil novou filozofickou koncepci, která je založena na suverenitě lidského rozumu. V jeho filozofii hrají důležitou roli dva momenty - jistota sebe sama jakožto myslící substance a existence Boha, který nám garantuje pravdivé poznání.

Descartes se stavěl kriticky ke stávajícímu stavu vědění. Pouze matematiku (respektive geometrii) považoval za vědu, která je schopna poskytnout nám pravdivé a jisté poznatky. Jeho obdiv pro matematiku se také odrazil v jeho filozofii. Jeho cíl byl vědecký. Chtěl položit základy nové univerzální vědy, jejímiž stavebními kameny by bylo axiomatické uspořádání poznatků a deduktivní postup jejich vyvozování. Axiomatický systém představuje pro Descarta ideál lidského vědění. Matematická metoda také vychází z nejjednodušších tvrzení, axiomat, ze kterých dedukcí dospívá ke složitějším pravdám. Axiomy musí splňovat dvě kritéria, kterými jsou bezespornost a nezávislost. To znamená, že nesmějí existovat dva navzájem si protirečící axiomy, a nelze odvozovat nějaký axiom z jiného axiomu. Tento ideál se pokusil přenést z geometrie do filozofie a ostatních věd. Celý systém věd by měl být podle něj založen na metafyzice, která se zabývá věcmi, které jsou mimo dosah smyslové zkušenosti.

Základy Descartovy teorie poznání tedy stojí na dvou základech. Za prvé, existují intuitivně poznatelné pravdy, které jsou evidentní a nezpochybnitelné. A za druhé, z těchto evidentních pravd lze deduktivně odvodit další poznatky. Kritériem pravdivosti poznatků je podle Descarta jasnost a rozlišenost. Jasně může být pouze

² RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I: Od Francise Bacona po Spinozu*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-039-4, s. 62.

to, co v danou chvíli nazíráme, co se našemu rozumu jeví jako zjevné, nikoli to, co je pouze v našich vzpomínkách. A rozlišené je vše, co s ničím nezaměňujeme, to, co můžeme oddělit od ostatních objektů.

Mezi jeho významná filozofická díla patří *Rozprava o metodě* a *Meditace o první filozofii*. V *Rozpravě* píše o nutné reformě věd a o svém životním cíli - hledání pravdy a odstraňování omylů. Za nejdůležitější považoval najít takovou metodu, která by nám zajistila co nejjistější poznání. Metodu lze chápat jako soubor určitých kroků a pravidel, jak postupovat, abychom dosáhli požadovaného cíle. Descartes předkládá v *Rozpravě* čtyři pravidla, jak postupovat, abychom dosáhli pravdivého poznání. Za prvé: „...nepřijímat nikdy žádnou věc za pravdivou, již bych s evidencí jako pravdivou nebyl poznal...“³ Za druhé, zkoumanou otázku vždy rozdělit na co nejvíce částí. Dále postupovat od jednoduchého ke složitějšímu. A za čtvrté, vytvářet přehledy a shrnutí, abychom měli jistotu, že jsme nic neopomenuli.

Jeho vrcholným filozofickým dílem jsou *Meditace o první filozofii*. V úvodu píše, že mu jde primárně o důkaz boží existence a nesmrtelnost lidské duše. Ovšem pozornost věnuje také otázce lidského poznání - jeho možnostem a rozsahu.

2.1.1 Metodická skepse

Jak již bylo zmíněno, Descartovi jde o absolutní jistotu. Chce dosáhnout poznatků, které nepodlehnu žádnému skepsi. Otázkou je: Jak takového poznání dosáhnout? Descartes přichází se zcela novým postupem - tzv. metodickou skepsí. Ačkoli zde zaznívá slovo skepse, neznamená to, že by byl Descartes skutečným skeptikem, protože skeptik zastává názor, že pravdivého poznání nelze dosáhnout. Descartes je naopak přesvědčen, že to možné je. Skepse mu slouží pouze jako jakýsi prostředek při hledání pravdy.

Ve svém úsilí o dosažení jistého poznání vychází z maximálního pochybování a odmítnutí všeho nejistého. V podstatě jde o to, vše uvést v pochybnost a nalézt něco, co nebude možné zpochybnit. Descartův úmysl přesně vystihuje to, co píše v první meditaci: „*Již před několika lety jsem si povšiml, kolik nepravdivého jsem v dětství připustil jako pravdivé a jak pochybné je cokoli, co jsem*

³ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Přeložila V. Szathmáryová-Vlčková. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5, s. 17.

na tom poté vystavěl, a že tudíž, pokud bych si přál stanovit ve vědách někdy něco pevného a stálého, je třeba jednou za život vše zbořit a započít nanovo od prvních základů; ale vypadalo to jako ohromný úkol a vyčkával jsem na tak zralý věk, že by pro dosažení hledaného poučení již nemohl přijít vhodnější.“⁴ V dětství si každý osvojí řadu poznatků, avšak mnohé z nich se později ukážou jako nepravdivé.

Ovšem zpochybnit postupně všechny poznatky, které považujeme za pravdivé, by byl nekonečný úkol. Descartes postupuje jinak, říká: „... *podkopáním základů se samo zhroutí vše, co je na nich vybudováno.*“⁵ Používá systematické pochybování a ptá se: Odkud jsme načerpali své poznatky, které jsme považovali za nejvíce pravdivé? Podle Descarta jsme je načerpali ze smyslů, čímž myslí zrakové poznání, a skrze smysly - to že jsme něco slyšeli od jiných lidí.

Ovšem nestačí jen říci: Tak a teď pochybujeme. Je nutné najít racionální důvody k pochybnostem. Descartes uvádí tři stupně pochybnosti. První stupeň představuje smyslové poznání. Podle Descarta nás mohou smysly klamat, a proto není dobré jim bezmezně důvěřovat. Ne že by pravdivost smyslového poznání zcela zavrhl, ale prozatím se k němu staví skepticky. Později se ve svých meditacích ke smyslovému poznání vrací a říká, že veškeré duševní akty včetně smyslového poznání nemohou být samy o sobě nepravdivé, protože, to, že vidíme nebo cítíme, zpochybnit nelze. Problém je v tom, zda to, co vidíme, skutečně existuje. Nicméně Descartes nakonec dochází k názoru, že smysly nám poskytují poznání, které má pro nás druhotný význam a slouží nám především pro orientaci v životě a zachování těla.

Druhý stupeň pochybnosti představují snové představy. Ačkoli nás smysly mohou podle Descarta klamat, přeci jen je něco, co je načerpáno z nich, a o čem nelze pochybovat jako například, jak píše Descartes: „... *že jsem zde, sedím u krbu, jsem oděn v teplém županu, rukama sahám na tento papír a podobně.*“⁶ A zde přichází zmíněný druhý stupeň pochybování, protože nemáme žádné pevné kritérium, které by nám umožnilo odlišit bdělý stav od snu. Kolikrát se nám stane, že nás sen pohltí natolik, že jsme přesvědčeni o tom, že je to všechno skutečnost, že

⁴ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-084-X, s. 22.

⁵ Tamtéž, s. 23.

⁶ Tamtéž, s. 23.

skutečně sedíme oděni u krbu, a přitom ležíme v posteli. Tuto myšlenku Descartes dále rozvíjí a ukazuje, že ani tento argument nám nestačí k tomu, abychom dokázali vše zpochybnit. Pokud předpokládáme, že sníme a nic z toho, co se nám zdá skutečné, není pravdivé, přeci jen, jak píše Descartes: „... *snové představy jsou jako nějaké namalované obrazy, jež mohly být vypodobněny jen podle pravdivých věcí ...*“⁷ A tak alespoň ty nejjobecnější věci jako rozlehlost, velikost, rozměry, počet a tvar musí být podle Descarta pravdivé. Proto vědy, které se zabývají nejjednoduššími a nejjobecnějšími věcmi jako je aritmetika a geometrie, v sobě mají něco jistého a nezpochybnitelného. Ať už sníme či bdíme, dva a tři je pořád pět a čtverec má stále pouze čtyři strany.

Aby Descartes zpochybnil také matematické pravdy, přichází se třetím stupněm pochybnosti, kterým je představa jakéhosi klamavého démona, který se nás za každou cenu snaží zmást a uvést nás v omyl. Nejprve uvažuje nad tím, zda nás nemůže klamat Bůh, který nás stvořil. Tato úvaha ale odporuje jeho představě o Bohu, kterého považuje za nejvyššího dobrého. Proto nakonec přichází s představou klamavého démona.

Ještě zbývá zodpovědět otázku: Proč je Descartes při hledání pravdy tak radikální a o co mu vlastně primárně jde? Není tomu tak, že by chtěl primárně vyjádřit pochybnost o existenci materiálního světa. Descartovým cílem bylo ukázat, že existence naší mysli se nám ve srovnání s existencí materiálního světa jeví jako jistější.

2.1.2 První princip

Ve druhé meditaci Descartes pokračuje ve své metodě pochybování. V předchozí meditaci dospěl k přesvědčení, že nic ve světě není. Radikální skepsí vše zpochybnil. Nyní si pokládá otázku: „*Jsem tedy alespoň já něco?*“⁸ Právě tento okamžik je pro jeho filozofii zlomový, protože se mu podařilo překonat dosavadní skepsi. Sebejistota vlastní existence je první nezpochybnitelnou pravdou, kterou

⁷ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-084-X, s. 24.

⁸ Tamtéž, s. 27.

označuje jako první princip. Podařilo se mu položit základ absolutní jistoty. Zde ovšem jeho cesta nekončí. Jeho konečným cílem je dokázat existenci materiálního světa. Toto je pouze první krok na této dlouhé cestě.

Své úvahy dále rozšiřuje a táže se po tom, kdo vlastně je, tedy po své podstatě. Na tuto otázku odpovídá, že je věc myslící, protože myšlení je to jediné, co od sebe nemůže odloučit. Člověk nemůže sám sebe vnímat jinak než jako věc myslící. Zajímavé je, co všechno zahrnuje pod pojem věc myslící: „*Inu, věc pochybující, chápající, tvrdící, popírající, chtějící, jakož i představující a smyslově vnímající.*“⁹ Pod slovem myslím se tedy skrývají veškeré obsahy myslí, které Descartes označuje jako mody myšlení. Právě tyto mody myšlení nás ubezpečují o vlastní existenci, protože, jestliže o něčem pochybujeme, pak musíme nutně existovat. Ani radikální skepse nepřipouští, aby ten, kdo pochybuje, neexistoval. Podle Descarta můžeme pochybovat o všem, ale nemůžeme pochybovat o tom, že pochybujeme.

Připustíme-li, alespoň prozatím, že žádný materiální svět neexistuje, přeci jen nemůžeme zpochybnit to, že si něco představujeme, neboť jak píše Descartes: „... *samotná síla představovat si existuje doopravdy a je součástí mého myšlení.*“¹⁰ Přitom nezáleží na vnímané či představované věci, zda skutečně existuje, ale na samotném aktu vnímání či představování si. Obsahy vědomí jsou vždy pravdivé, a to nezávisle na tom, zda dané předměty reálně existují.

Ve svých spisech formuloval Descartes první princip pokaždé trochu jinak. V *Meditacích* ho vyjadřuje větou „Já jsem, já existuji“, zatímco v *Rozpravě o metodě* užívá obrat „Myslím, tedy jsem“. Spojka tedy nás může mylně vést k názoru, že se jedná o logické vyvození. Nicméně to by odporovalo pojetí prvního principu, který musí mít povahu absolutní jistoty. Pokud by se skutečně jednalo o logické vyvození, pak bychom museli předpokládat pravdivost obou premis, aby bylo možné z nich vyvodit pravdivý závěr, a také pravdivost samotného logického vyvození. To by ovšem bylo v rozporu s Descartovou radikální skepsí, která předem odmítá jakékoliv

⁹ DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-084-X, s. 30.

¹⁰ Tamtéž, s. 31.

platné předpoklady. Navíc sám Descartes říká, že se jedná o pravdu, která je uchopitelná skrze intuici. Je to pravda, kterou nahlížíme naším rozumem.

Descartes objevil vnitřní svět vědomí člověka, do kterého převedl jistotu našeho poznání. Tento vnitřní svět vědomí je zcela nezávislý na vnějším světě - na tom zda a jak existuje. Jinými slovy všechny obsahy mysli mohou existovat, aniž bychom je spojovali s věcmi vnějšího světa. Například díváme-li se na slunce, můžeme pochybovat o tom, zda toto slunce skutečně existuje, ale nemůžeme pochybovat o tom, že máme nějakou ideu slunce a počítky, které s touto ideou spojujeme. Ideje samy o sobě (tedy pokud je nevztahujeme k něčemu jinému) nemohou být nepravdivé. V tom lze spatřit zásadní problém Descartova prvního principu - že se vztahuje k subjektu. Milan Sobotka k tomu dodává: „*Předměty vědomí svědčí nyní bezprostředně pouze o sobě samých, nikoli už o existenci a povaze vnějšího světa.*“¹¹

Na příkladu podobenství o vosku Descartes ukazuje, že naše Já je aktivním duchem, který sám provádí akt porozumění. Příklad o vosku lze zjednodušeně popsat takto: Vše, co na vosku vnímáme pomocí smyslů, tedy jeho barvu, vůni, chuť, zvuk, tvar apod., je proměnlivé. Přiložíme-li vosk k ohni, mění se jeho tvar, vůně mizí atd. Vosk prošel řadou proměn, přesto však mluvíme o tomtéž vosku. Samotné smysly nestačí. Potřebujeme rozum, který nám interpretuje to, co vnímáme smysly. Tělesa tedy nepoznáváme smysly, ale rozumem, respektive schopností soudit. Soudíme, že se jedná o tentýž vosk, i když na něm smysly pozorujeme řadu změn. Příklad s voskem upevňuje nedůvěru ke smyslovému poznání.

Descartův názor, že myšlení je to jediné, co od nás nelze odloučit, je vázán na jeho koncept světa, který je dualistický. Descartes rozlišuje dvě substance: myslící (*res cogitans*) a tělesnou (*res extensa*). Zatímco tělesné substancí náleží rozlehlost, myslící substancí zase náleží myšlení. Obě tyto substance jsou sice nezávislé, ale existuje mezi nimi úzké spojení. Věci, které se odehrávají v mysli, mohou vést k pohybům těla, a naopak, to, co se děje s tělem, může ovlivnit obsah mysli. Ukažme to na příkladu: V mysli vyvstane myšlenka „zvednout ruku“ a tělo na to reaguje uvedením ruky do pohybu. Stejně tak pokud tělo zaznamená nějakou bolest, tak

¹¹ SOBOTKA, Milan. Descartes a metafyzika. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, ISBN 80-7007-030-7, s. 18.

v mysli vyvstane myšlenka na bolest, po které následuje myšlenka, která dá tělu pokyn, aby se bolesti bránilo - například sundáním ruky z horké plotýnky. Zde narážíme na další slabé místo Descartovy filozofie. Vystává zde otázka: Jak dochází k vzájemnému působení těla a mysli, když mysl neexistuje v prostoru?

Descartův dualismus ukazuje odlišnost těla od duše. Duše je podle Descarta nesmrtelná a nedělitelná, zatímco tělo se skládá z částí, které jsou pohyblivé, a po smrti podléhá rozkladu. Lidské tělo chápe Descartes jako mechanický stroj. To je také důvod, proč považuje zvířata za pouhé mechanické stroje - protože nejsou vybavena myšlením.

2.1.3 Důkazy boží existence

Jak již bylo uvedeno, Descartes se při své metodě pochybování omezil pouze na první osobu. Jeho první princip se týká pouze jeho samotného a obsahů jeho vědomí. Pakliže ale chtěl dokázat existenci objektivního světa, musel najít nějakou cestu, která by ho posunula dál, a on tak neustrnul v tomto mrtvém bodě. Zde Descartes postupoval oklikou přes existenci Boha. Bůh má pro Descartovu filozofii zásadní význam - jednak nám garantuje pravdivost poznání, a jednak do nás podle Descarta vložil ideje. Nejdůležitější ale je, že Bůh nám zaručuje poznání, které je trvalé. Jinými slovy postačí, abychom jednou dokázali pravdivost nějakého poznatku, a tato vlastnost pravdivosti mu navždy zůstane. Tedy také poznání, které si vybavujeme z paměti, může být pravdivé. To má zásadní význam pro vědecké poznání, které by bez tohoto faktu nebylo možné, protože bychom neustále museli dokazovat pravdivost různých poznatků, která už předtím dokázána byla, a žádný poznatek by neměl povahu trvalé pravdy. Ocitli bychom se tak v začarovaném kruhu neustálého znovuobjevování pravd.

O existenci Boha pokládá Descartes dva důkazy. První důkaz opíral o princip kauzality a druhý vyvodil prostřednictvím analýzy pojmu Bůh. Bůh jakožto nanejvýš dokonalá bytost nás nemůže klamat. Čili to, že se občas dopouštíme omylů a naše poznání tak není dokonalé, pramení z naší přirozenosti. Bůh je naopak naší zárukou, že pravdivé poznání je možné. Velký přínos důkazu boží existence vyjadřuje Descartes v páté meditaci těmito slovy: „*A tak bezpečně vidím, že jistota a pravda*

*vědění závisí výhradně na poznání pravého Boha, takže než jsem ho poznal, nemohl jsem o žádné jiné věci nic vědět dokonale.*¹²

První Descartův důkaz boží existence je založen na principu kauzality, která říká, že každý účinek má svou příčinu. Princip kauzality je podle Descarta našemu rozumu zjevný. Každá příčina obsahuje alespoň tolik reality, kolik obsahuje její účinek, což Descartes vysvětluje takto: „... z něčeho nemůže vzniknout něco, a také, že něco dokonalejšího (tj. něco, co v sobě obsahuje více reality) nemůže vzniknout z něčeho méně dokonalého.“¹³ Každá idea v sobě obsahuje předmětnou realitu, čili stupeň bytí či dokonalosti, který reprezentuje. Idea Boha (nekonečné substance) v sobě jistě obsahuje více předmětné reality, nežli v sobě obsahují konečné substance. Descartes tedy rozlišuje různé stupně existence, což znamená, že existence je jím chápána jako dokonalost, pozitivní vlastnost.

Jedna idea může vzniknout z jiné ideje, ale tento postup nemůže pokračovat donekonečna. Podle Descarta musí existovat nějaká prvotní idea: „...jejíž příčina je jako archetyp, který formálně obsahuje veškerou realitu, která je v ideji jen předmětně.“¹⁴ Idea, která je příčinou ostatních idejí. Touto ideou je idea Boha - věčného, nekonečného, všemohoucího a vševědoucího stvořitele světa.

Původcem této ideje nemůže být člověk, protože člověk je konečná a nedokonalá bytost. Zatímco Bůh je dokonalý a nekonečný. A jak již bylo řečeno, něco méně dokonalého nemůže být příčinou něčeho dokonalejšího. Zbývá tedy jediné vysvětlení, a to, že tato idea pochází od Boha. Tudíž Bůh musí nutně existovat. Idea Boha je prvotnější než idea nás samých, protože pouze ve srovnání s dokonalejší substancí si uvědomujeme své nedostatky. To, že jsme nedokonalé bytosti, dokazuje to, že naše poznání není dokonalé, protože se můžeme mýlit.

Descartův druhý důkaz boží existence se opírá o fakt, že každé ideje přísluší určitá neměnná a věčná přirozenost (esence), která je od ní neodlučitelná. Nezáleží přitom na tom, zda se jedná o věc, která existuje pouze v našem rozumu, nebo zda je součástí vnějšího světa. Tak například trojúhelníku náleží vlastnost, že součet všech

¹² DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-084-X, s. 65.

¹³ Tamtéž, s. 40.

¹⁴ Tamtéž, s. 41.

jeho vnitřních úhlů je roven dvěma pravým úhlům apod. Tuto vlastnost vnímáme jasně a rozlišeně, je tedy pravdivá.

K přirozenosti Boha patří existence, protože nelze myslet Boha, který neexistuje. Jedná se o důkaz, který je založen na analýze samotného pojmu Bůh. Pakliže je Bůh definován jako bytost nesoucí všechny dokonalosti, nemůže jednu s těchto dokonalostí, v tomto případě existenci, postrádat.

2.1.4 Zdroj omylů

Teď, když už Descartes ví, že Bůh existuje, o čemž podal dva důkazy, zbývá vrátit se k otázce, na kterou narazil již v první meditaci, a to zda je možné, aby nás Bůh klamal. Jelikož je Bůh nanejvýš dokonalý, není možné, aby nás klamal. Každý klam v sobě totiž obsahuje nějakou nedokonalost a ta k Bohu, nanejvýš dokonalému jsoucnu, nepatří.

Nyní se zdá, že jelikož nás Bůh stvořil, a neklame nás, pak nikdy nemůžeme chybovat. Nicméně jsme poznali, že někdy se dopouštíme omylů. Jak je to možné? Co je příčinou našich omylů? Problém spočívá v tom, že naše chápavost daná od Boha je omezená, zatímco naše svobodná vůle, která pochází také od Boha, je neomezená. Pokud vůle sahá dále než chápavost, tedy pokud vynášíme soudy také o věcech, které nechápeme jasně a rozlišeně, pak se dopouštíme omylů.

Neznamená to však, že by omyly byly výsledkem našeho myšlení, protože myšlení jakožto projev duchovní substance se samo o sobě mýlit nemůže. Ani smyslové vjemy nejsou samy o sobě mylné. Pokud se podíváme na oblohu, skutečně vidíme slunce jako malou svítící kouli. Omylu se dopouštíme až při úsudku, na kterém se kromě rozumu podílí také naše vůle. Svobodná vůle je zdrojem omylů. Svobodná vůle nám dává možnost přijmout či odmítnout nějaký úsudek, nebo se úsudku zdržet. Budeme-li tedy držet vůli na uzdě a zdržíme se úsudku do chvíle, než (nebo zda vůbec) budeme schopni vnímat věc jasně a rozlišeně, vyhneme se tak omylům, a dosáhneme vždy pravdivého poznání.

Descartes ve svém díle poukazuje na to, že především v dětství, kdy ještě nejsme schopni správně užívat svůj rozum, se dopouštíme omylů i u těch nejjednodušších věcí. Například když se domníváme, že slunce je onou malou svítící koulí. Tyto návyky a předsudky z dětství si pak člověk s sebou nese také do

dospělosti a soustavně se mýlí. Je tedy nutné se těchto předsudků zbavit a naučit se správně užívat svůj rozum.

2.1.5 O existenci materiálních věcí

Nyní, když už poznal sám sebe a svého stvořitele, Boha, zbývá mu vyřešit problém materiálních věcí, zda skutečně existují. Descartes se vrací na začátek svých úvah a znovu uvádí, proč považoval některé poznatky, načerpané ze smyslů, za pravdivé, proč je později zpochybnil a čemu lze skutečně věřit.

Bůh nám dal sklon věřit, že ideje tělesných věcí pocházejí od věcí samotných. Jelikož nás Bůh neklame, skutečně tomu tak je, a tělesné věci tudíž existují. Ovšem neznamená to, že vše, co vnímáme smysly je pravdivé. Mnohé z toho, co nám smysly poskytují, vnímáme temně a smíšeně - např. barvy, chutě apod. Naskytá se tedy, otázka, zda existuje něco, co na ideách vnějších věcí poznáváme jasně a rozlišeně? Descartes říká, že ano. Je to velikost, tvar a pohyb.

Tímto Descartes ukázal, co všechno jsme schopni poznat, a jakou roli mají v poznání naše smysly. Na začátku svých úvah Descartes uzávorkoval existenci materiálního světa a nyní dospěl k závěru, že materiální svět existuje. Avšak naše poznání materiálních věcí je značně omezené.

2.1.6 Vrozené ideje

Vrozené ideje hrají v Descartově teorii poznání významnou roli. V novověku je „idea“ chápána jako obsah vědomí, jako představa či vjem. Vrozené ideje jsou pak takové, které nelze odvodit ze smyslů, protože stojí před zkušeností. Jsou obsaženy v našem rozumu, kam byly vloženy Bohem ještě před narozením. Patří tak k apriorní výbavě lidského ducha.

Za vrozené ideje považuje Descartes především ideu Boha (nekonečné substance), ideu sebe sama (konečné substance), dále matematické věty, vztahy a axiomy. Tyto ideje nelze odvodit z vnějšího světa, nýbrž jsou nám známy díky přirozenému světlu našeho rozumu. Všichni lidé mají společný obsah vědomí, který tvoří právě vrozené ideje.

Descartes říká, že smysly nám sice umožňují vnímat na věcech jejich vlastnosti, nicméně musí existovat nějaké vrozené ideje například příčinnosti, prostoru, fyzických objektů aj., které nám umožní chápat smysl toho, co jsme vnímali pomocí smyslů. Například na květině můžeme vnímat její vůni, barvu, chuť atd., ale musíme mít nějakou vrozenou ideu materiální věci.

Descartova teorie vrozených idejí byla jeho současníky a následovníky mnohokrát kritizována. Proti této koncepci se postavil se svou empiristickou teorií John Locke, který říká, že lidský rozum je jako tabula rasa, čili nepopsané desky, které popisuje teprve naše zkušenost.

Kromě kritiků má tato teorie také pokračovatele. Je jím německý filozof Gottfried Wilhelm Leibniz, jehož představa vrozených idejí se od té Descartovy liší tím, že říká, že je nemáme vrozené jako hotové, ale pouze jako vrozené dispozice. Navíc Leibniz tvrdil, že jsou vrozené všechny ideje, a ne pouze některé. Na základě čeho Leibniz usuzoval, že máme nějaké vrozené dispozice? Vychází to z jeho teorie monád, které mají vlastnost percepce. Vzhledem k tomu, že jednotlivé monády jsou samostatné jednotky a navzájem na sebe nepůsobí, vyvodil z toho Leibniz závěr, že obsah všech percepcí je vrozený.

Spor obou filozofických směrů 17. století v jistém smyslu překonal až Immanuel Kant. Kant se přiklonil k leibnizovsko-descartovské teorii vrozených idejí a tvrdil, že některé pojmy nemohou pocházet ze zkušenosti, protože jsou ve zkušenosti již předpokládány. Na druhou stranu se snažil v transcendentální dialektice dokázat, že metafyzické ideje, jako Bůh, rozum dokázat nemůže.

2.2 Benedictus de Spinoza

Benedictus de Spinoza se narodil 24. 11. 1632 v Amsterdamu.¹⁵ Pocházel z židovské rodiny, která byla nucena kvůli své víře přesídlit z Portugalska do Holandska. Pro své názory byl v roce 1656 exkomunikován ze synagogy.¹⁶ Po vyloučení ze synagogy se stal členem filozofického kroužku, který tvořila skupina osvícených křesťanů. Na živobytí si vydělával broušením optických skel.

Posléze se odstěhoval z Amsterdamu a dal přednost samotářskému životu. Začal se věnovat filozofii a sepsal několik děl. Mezi jeho raná díla patří *Krátké pojednání o Bohu a člověku a jeho blahu*, *Pojednání o nápravě rozumu* a *René Descarta principy filosofie* (k tomuto dílu byl připojen dodatek s názvem *Metafyzické myšlenky*). Všechna tato díla se vyznačují především tím, že se jimi Spinoza připravoval na sepsání svého vrcholného díla nazvaného *Etika*, které shrnuje celou jeho filozofii. V tomto období se Spinoza seznamoval s novými filozofickými a vědeckými poznatky, které měly vliv na jeho pozdější filozofické směřování. Je důležité si uvědomit, že v době, kdy tyto spisy sepsal, byl poměrně mladý (bylo mu 26-31 let)¹⁷. Cennost těchto spisů spočívá především v tom, že na jejich základě můžeme rekonstruovat myšlenkový pochod jednoho z nejvýznamnějších novověkých myslitelů.

Pojednání o nápravě rozumu je Spinozovo nedokončené dílo, které vyšlo až posmrtně. V první části tohoto díla se autor zabývá otázkou dobra v lidském životě. Pojednává o dobru, po kterém většina z nás touží a o nejvyšším dobru. Druhá část je věnována problematice pravdivého poznání. Tato část tvoří jádro celého spisu, neboť je zde vylíčena metoda, pomocí níž je možné dosáhnout pravdy (pravého poznání). V posledních dvou částech nedokončeného spisu pak Spinoza podrobně popisuje onu metodu vedoucí k pravdivému poznání. Ačkoli se jedná o nedokončené dílo, jeho význam je veliký, jelikož právě v tomto díle se přihlásil k racionalismu a nastínil svůj ideál čistě rozumového poznání.

¹⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I: Od Francise Bacona po Spinozu*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-039-4, s. 279.

¹⁶ CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 81.

¹⁷ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. ISBN 80-7007-245-8, s. 305.

Ačkoli zemřel velice mlád, podařilo se mu vytvořit vlastní filozofickou soustavu, která dodnes budí pozornost mnoha badatelů. Jeho životním cílem bylo poznat člověka a jeho místo ve světě, který je řízen přírodními zákony. Spinoza se svými názory hlásí k determinismu. Podle něj všude panuje nutnost.

Spinozova filozofická koncepce se opírá o dva důležité momenty. Prvním z nich je rozum, který považuje stejně jako Descartes za jediný zdroj pravdivého poznání. Druhým důležitým momentem je pojem substance. Spinoza stejně jako jiní představitelé racionalismu, považoval za kořeny vědeckého poznání metafyziku, proto považoval za důležité přesnou a jasnou definici pojmu substance.

Jeho vrcholným dílem je *Etika vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Dílo je rozděleno do pěti částí. První část pojednává o Bohu. Druhá část nese název O přirozenosti a původu mysli. Zde Spinoza navazuje na předchozí část a zabývá se tím, co vyplývá z esence Boha jakožto nekonečné substance. Třetí část shrnuje jeho systém afektů. Čtvrtá část je nazvána O lidské nesvobodě neboli o síle afektů a poslední část nese název O moci rozumu neboli o lidské svobodě. Poslední tři části se zabývají otázkou afektů a způsobu jejich ovládnutí, aby se člověk mohl stát svobodným. Celé toto dílo je specifické tím, že v něm Spinoza využívá geometrickou metodu (euklidovskou geometrii). Tato metoda, jak píše Roger Scruton: *...začíná axiomy, jejichž pravdivost může být nahlížena jako nutná, a definicemi, které objasňují pojmy použité na jejich formulaci.*¹⁸ Dále pak postupuje deduktivní metodou k dalším tvrzením, která musí být také pravdivá a jistá, jako axiomy, ze kterých jsou vyvozena.

Spinozova filozofie je zaměřená na člověka. Jeho cílem bylo nalezení pravého štěstí, které by bylo přístupné všem lidem. Cesta ke svobodě a štěstí je u Spinozy založena na rozumovém poznání.

Jak napovídá název Spinozova díla, autor postupuje „způsobem užívaným v geometrii“. Aby byl výklad jeho filozofické koncepce srozumitelný, budeme v této práci postupovat tak, jak postupoval Spinoza. Začneme tedy Bohem, který tvoří základ, ze kterého pak Spinoza vyvozuje další pravdy.

¹⁸ SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie: Od Descarta k Wittgensteinovi*. Přeložil Jiří Ogrocký. 2. vyd. Brno: Barriste & Principal, 2005. ISBN 80-85947-93-5, s. 60.

2.2.1 Bůh ve Spinozově filozofii

Bůh tvoří základ Spinozovy filozofické koncepce. Zatímco Descartes se zaměřil na hledání správné metody poznávání, Spinoza říká, že je nutné nejprve najít nějaký základ, východisko. Tímto základem je idea Boha v naší mysli.

V *Etice* definuje Spinoza Boha takto: „*Bohem rozumím absolutně nekonečné jsoucno, tj. substanci sestávající z nekonečného počtu atributů, z nichž každý vyjadřuje věčnou a nekonečnou esenci.*“¹⁹ Boha pokládá za jedinou substanci. „*Spinoza míní tímto pojmem Jedno nebo nekonečno, které stojí pod anebo za všemi věcmi, které v sobě sjednocuje a pojímá veškeré bytí.*“²⁰ Spinoza stejně jako Descartes tíhne k determinismu a říká, že každý účinek má svou příčinu. Ovšem abychom se dopátrali počátku v nekonečném řetězci příčin a účinků, musíme se buď přiklonit k názoru, že něco příčinu nemá, nebo že je něco příčinou sebe sama. Podle Spinozy je právě Bůh příčinou sebe sama, tedy že nemá žádnou vnější příčinu. Spinoza říká, že esence Boha v sobě nutně zahrnuje existenci, protože nelze Boha chápat jako neexistujícího. Existence je chápána jako dokonalost a Bůh je pro Spinozu nanejvýš dokonalý. Toto je jeho první důkaz boží existence - že k esenci substance náleží existence. Jedná se o důkaz pomocí definice pojmu substance. Druhý Spinozův důkaz je založen na argumentaci, že pokud neexistuje žádný důvod, proč by Bůh neexistoval, respektive důvod, který by mu v existenci bránil, pak nutně existuje.

Descartes jakožto zastánce dualismu rozlišoval substanci myslící a rozlehlou, naproti tomu Spinoza říká, že existuje jen jedna substance a tou je Bůh, kterého ztotožňuje s přírodou. Substancí Spinoza rozumí: ... *to, co je samo v sobě a co je chápáno skrze sebe sama, tj. to, k vytvoření jehož pojmu není zapotřebí pojmu nějaké další věci.*“²¹ Jinými slovy substance je zcela nezávislá, tedy není ve svém bytí závislá na něčem jiném, ani k jejímu poznání není nutné poznání jiných věcí.

¹⁹ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 9.

²⁰ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 247.

²¹ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 9.

Jak již bylo zmíněno, Bůh má nekonečné množství atributů, které jsou věčné. Člověk je schopen pomocí rozumu nahlédnout pouze dva atributy, a těmi jsou rozlehlost a myšlení. Atribut je vlastnost, skrze niž je substance poznatelná.

Pojmy substance a atribut hrají u Spinozy důležitou roli. Třetím klíčovým pojmem jeho filozofie je modus. Modus lze chápat jako stav substance. V postatě se jedná o svět konečných věcí, tedy přírodu. Aby Spinoza předešel možnému nedorozumění pojmu příroda, používá tento pojem ve dvou významech. „*Přírodu v ... univerzálním smyslu označuje jako „tvořící přírodu“ (natura naturans), přírodu jako souhrn konečných věcí jako „stvořenou přírodu“ (natura naturata).*“²²

Rozdíl mezi atributem a modem spočívá v tom, že atribut je vlastnost, která bezprostředně určuje, jaká ta věc je. Díky atributu danou věc poznáváme a je tudíž neměnný, zatímco mody jsou proměnlivé. Mody nenáleží k přirozenosti substance, a tudíž nezpůsobí její změnu. I když dojde ke změně modů, substance zůstane i nadále tou samou substancí. Jak píše Röd: „... *zatímco substanci lze pochopit pouze na základě její vlastní esence, modus musí být pochopen z něčeho jiného - totiž z esence substance, jejímž je modem.*“²³ Každý atribut má řadu dalších vlastností, které jsou ovšem proměnlivé a konečné - a to jsou právě mody. Jinými slovy mody jsou různými obměnami těchto atributů. Jak píší Coreth a Schöndorf: „*Základními způsoby myšlení jsou rozum a vůle, základními způsoby rozlehlosti pohyb a klid. Představují nekonečné mody (způsoby), které bezprostředně vyplývají z atributů.*“²⁴

Shrneme-li to, dojdeme k závěru, že ačkoli má člověk ideu Boha, absolutně nekonečného a nanejvýš dokonalého jsoucna, není schopen jí porozumět v celé její plnosti, protože mu v tom brání jeho konečnost.²⁵ Bůh je imanentní, nikoli vnější, příčinou všech jsoucen, neboť jak píše Spinoza v *Etice*: „*Cokoli je, je v Bohu a bez*

²² STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 248.

²³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I: Od Francise Bacona po Spinozu*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-039-4, s. 295.

²⁴ CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 86.

²⁵ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. ISBN 80-7007-245-8, s. 365.

*Boha nemůže nic ani být, ani být chápáno.*²⁶ Bůh je nejen příčinou existence věcí, nýbrž je i tím, co je v jejich existenci udržuje. Jinak řečeno Bůh je bytým předpokladem všeho jsoucího.

Toto Spinozovo pojetí Boha, který je jedinou a nekonečnou substancí, a mezi jehož atributy patří rozlehlost a myšlení, řeší Descartův problém odlišnosti těla a duše. Spinoza tvrdí, že tělo a duše jsou jedna a tatáž věc, která je jednou nahlížena z hlediska rozlehlosti a podruhé z hlediska myšlení. To, co je nahlíženo skrze rozlehlost, je nazýváno věc (případně těleso), a to, co nahlížíme prostřednictvím myšlení, je nazýváno idea (věci). Tedy věc a idea věci je totéž. Jinými slovy věci jsou mody rozlehlosti a ideje jsou mody myšlení.

2.2.2 Člověk

Pakliže Spinoza říká, že z povahy věci existuje pouze jedna substance, kterou je Bůh, co jsme potom my lidé? Člověk je ve své existenci, stejně jako ostatní jsoucna, striktně determinován Bohem. Spinoza podobně jako Descartes rozlišuje různé stupně dokonalosti jednotlivých jsoucna a vytváří tak jakousi hierarchii jsoucna. V této hierarchii zaujímá člověk vysoké postavení. Proč tomu tak je? Podle Hemelíka je to dáno bohatostí a složitostí člověka.²⁷ Člověk je schopen pomocí rozumu poznávat věčný řád, poznávat Boha i sebe sama. Lidé jsou tohoto poznání schopni, protože, jak vysvětluje Hemelík: *... v jejich myslích jsou „vrozené nástroje“ (instrumenti innati) a mezi nimi na prvním místě idea Boha jakožto princip porozumění. Plné uvědomění si této ideje a její reflexe je proto něčím, co jim není cizí a vnější, resp. zvnějšku dodávané.*²⁸

Člověka pojímá Spinoza jako individuum, jako složený modus, který se skládá z duše (mysli) a těla. Tyto dva mody náleží jednou atributu rozlehlosti (tělo) a podruhé atributu myšlení (mysl).

²⁶ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 21.

²⁷ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. ISBN 80-7007-245-8, s. 387.

²⁸ Tamtéž, s. 388.

Descartes na příkladu z vosku ukázal, že vše, co na věci vnímáme smysly, je proměnlivé. Pravou podstatu věci nahlížíme skrze rozum. Vosk tedy byl v jeho pojetí pouhou látkou bez sebeurčující identity. Naproti tomu Spinoza si povšiml, že některé božské modifikace (především živé organismy) usilují o přežití a brání se poškození. Pro toto úsilí používá Spinoza termín *conatus*. *Conatus* podle jeho názoru patří k esenci věcí. Věci, které mají tuto sílu setrvávat ve svém vlastním bytí, nazýváme individua. Naproti tomu neživé věci jako kámen či vodu, nazýváme pouhými látkami. Člověk se od ostatních jsoucen odlišuje tím, že je schopný skrze rozum nahlédnout přirozený řád věcí, jehož je součástí. Spinoza zastává všeobecný determinismus. Nic se podle něj neděje náhodou, nýbrž vše vyplývá z božské substance, a je tedy nutné.

Conatus neboli snaha o sebezáchovu se podle Spinozy může u člověka projevat dvojitým způsobem: „*Vztahuje-li se tato snaha jen k mysli, nazýváme ji vůlí, vztahuje-li se současně k mysli i tělu, nazýváme ji pudem. Pud tedy není nic jiného než sama esence člověka, z jejíž přirozenosti vyplývá to, co slouží k jeho sebezáchově, a člověk je proto ke konání těchto věcí determinován. Dále, mezi pudem a žádostí je jen ten rozdíl, že termín žádost se užívá o lidech, pokud jsou si vědomi svého pudu, a lze jej definovat jako pud, jehož jsme si vědomi.*“²⁹

2.2.3 Systém afektů a lidská svoboda

Přijmout tvrzení, že vše je determinováno nejvyšší a nejdokonalejší substancí, tedy Bohem, by znamenalo nemožnost dosažení cíle, který si Spinoza na začátku svého filozfování vytyčil. Jak již bylo zmíněno, celé jeho filozfování směřuje k poznání člověka a k dosažení nejvyšší lidské dokonalosti, tedy svobody. Otázkou ale zůstává, v čem spočívá lidská svoboda, když podle Spinozy je svobodný pouze Bůh? Bůh je svobodný, protože jedná ze své přirozenosti.

Spinoza tvrdí, že pokud je člověk pasivní a podléhá vnějším vlivům, pak je nesvobodný. Svoboda, kterou pojímá jako štěstí, spočívá v moci rozumu nad afekty. Afekt definuje Spinoza takto: „*Afektem rozumím stavy těla, jimiž se zvětšuje nebo zmenšuje jeho schopnost něco konat.*“ (...) *Jestliže můžeme být adekvátní příčinou*

²⁹ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 115.

některého z těchto stavů, pak afektem rozumím konání (aktivní projevy, actiones). V ostatních případech jím rozumím pasivní stavy (vášně, passiones).³⁰ A dodává k tomu: „Člověk vydáný napospas afektům není totiž svým pánem, ale vládne mu náhoda, již podléhá natolik, že je často nucen následovat to, co je pro něho horší, třebaže vidí to, co je pro něho lepší.“³¹

Naším středobodem je tedy lidská aktivita. Pakliže jednáme aktivně, znamená to, že nepodléháme vnější příčině, nýbrž jsme sami adekvátní příčinou svého rozhodnutí. Jinými slovy pokud se příčiny našeho jednání nacházejí mimo nás, pak jsme pasivní, a pokud se nacházejí v nás, jsme aktivní. Nyní se může zdát, že každý čin má svou příčinu v Bohu. Avšak Spinoza zde připouští, že příčiny některých činů mohou být obsaženy v lidské mysli.

Abychom ovládli své afekty, musíme si nejprve vytvořit jasnou ideu daného afektu. V případě vášni se totiž jedná o zmatenou ideu. Vyjádřeno Spinozovými slovy: *Afekt je tedy tím více v naší moci a mysl je při něm tím méně trpná, čím lépe tento afekt známe.*³² Moc rozumu nad afekty spočívá v přemýšlení nad afektem. Nejprve musíme dojít k poznání, že nic se neděje náhodou, ale naopak vše se děje nutně. Toto poznání je cestou za svobodou, která je u Spinozy chápána jako štěstí. Uveďme konkrétní příklad: Jestliže člověk ztratí někoho blízkého, je smutný. Tento smutek se zmírní, pokud si uvědomí, že to nemohl ovlivnit. Toto uvědomění si nezvratnosti řádu přírody nás činí šťastnými.

Jak bylo ukázáno, lidská mysl má schopnost mít moc nad afekty, což vede k lidské svobodě. Tento zdroj lidské moci, jak píše Hemelík, spočívá v tom, že lidská mysl je součástí nekonečné moci myslet, která náleží Bohu. Jinými slovy lidská mysl participuje na nekonečnu.³³ Zůstává zde však jedna nezodpovězená otázka: Jestliže je tělo a mysl totéž jen vyjádřené jiným způsobem, pak by i tělo mělo mít nějakou moc nad afekty. Spinoza se touto problematikou ve svém díle nikde nezabývá. Jen se

³⁰ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 107.

³¹ Tamtéž, s. 173.

³² Tamtéž, s. 245.

³³ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. ISBN 80-7007-245-8, s. 420.

krátce zmiňuje o tom, že podstata těla je velmi složitá. O tělu toho v podstatě moc nevíme, bližší je nám naše mysl.

Nicméně Hemelík se právem domnívá, že i tělo musí mít jistou moc nad afekty, protože: „... *tělo a mysl jsou určitým modelem esence Boha, tj. nekonečným a určitým způsobem realizace nekonečné moci existovat a jednat. Jestliže se tato nekonečná moc existovat a jednat nějak vyjadřuje v lidském myšlení, pak se nekonečná moc musí nějak vyjadřovat též ve sféře tělesnosti, neboť i zde se musí prosazovat nekonečná aktivita esence Boha.*“³⁴ Možným vysvětlením, proč tuto moc těla člověk nemůže poznat (respektive nepoznává) je to, že myšlení může poznávat pouze to, co spadá do jeho okruhu působnosti, a nemůže poznávat děje, které spadají do atributu rozlehlosti (těla).

Ačkoli Spinoza připouští jistý druh lidské svobody, je nutné podotknout, že striktně odděluje pojem svoboda a svobodná vůle. Téma svobodné vůle je dalším bodem Spinozovy kritiky Descartovy filozofie. Descartes považoval svobodou vůli za zdroj omylů. Vůle je podle Spinozy schopnost něco popřít, nebo naopak něčemu přitakat.³⁵ Jinými slovy vůlí mysl popírá nebo potvrzuje, co je pravdivé a co nepravdivé. Máme pocit, že jednáme svobodně, ale podle Spinozy je tomu následovně: *V mysli není žádná absolutní neboli svobodná vůle. Mysl je determinována k chtění toho či onoho příčinou, jež je determinována jinou příčinou, a ta opět jinou, a tak do nekonečna.*³⁶ Spinoza ztotožňuje vůli s rozumem. Toto tvrzení odůvodňuje tím, že v mysli existují jednotlivá chtění (přítakání, popření) a jednotlivé ideje. Nyní se podívejme na Spinozovu definici pojmu idea: *„Idejí rozumím pojem, jež mysl vytváří, protože je věc myslící.“*³⁷ Aby se vyhnul možným námitkám, dodává k tomu ještě: *„Dáváme přednost termínu pojem (conceptus) před termínem vjem (perceptio), protože se mi zdá, že termín vjem označuje, že v mysli se od předmětu něco děje, zatímco termín pojem vyjadřuje její činnost.“*³⁸ Spinoza

³⁴ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. ISBN 80-7007-245-8, s. 420.

³⁵ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 96.

³⁶ Tamtéž, s. 96.

³⁷ Tamtéž, s. 52.

³⁸ Tamtéž, s. 52.

tvrdí, že chtění a idea jsou totožné, protože každé tvrzení zahrnuje jisté pojmy, a naopak každý pojem zahrnuje jistá tvrzení. Zde Spinoza uvádí příklad s trojúhelníkem, který lze jednoduše shrnout takto: Například mysl tvrdí, že součet vnitřních úhlů trojúhelníku je 180° . Toto tvrzení v sobě obsahuje pojem (ideu) trojúhelníku, bez které nelze toto tvrzení pochopit. To platí i v opačném směru, tedy, že pojem trojúhelník nemůže být pochopen bez tohoto tvrzení.

Pokud bychom to shrnuli, dojdeme k závěru, že lidská svoboda je u Spinozy chápána jako poznaná nutnost. Řád přírody člověk nemůže zvrátit. Může pouze skrze rozumové poznání dojít porozumění toho řádu, respektive k poznání Boha. Poznání Boha považuje Spinoza za nejvyšší dobro a nejvyšší ctnost. Pouze člověk ovládaný rozumem směřuje ke svobodě čili ke štěstí.

2.2.4 Teorie poznání

Na jedné straně byl Spinoza ovlivněn filozofií René Descarta a přejal některé jeho pojmy, ovšem na druhé straně se stal jeho velkým kritikem. Vyčítal mu především to, že se jeho filozofie ocitá v kruhu. Descartes na jedné straně říká, že teprve když dokázal, že Bůh existuje, získal jistotu pravdivého poznání. Předtím si nemohl být žádnou jinou věcí naprosto jistý. Bůh je pro něj garancí pravdivosti. První nalezenou pravdou v Descartově filozofické koncepci je ale jistota vlastní existence. Descartes tedy nejprve poznává sebe jakožto věc myslící a teprve potom podává důkazy boží existence. Naskýtá se tedy otázka: Jak si může být jistý tím, že existuje, když dosud neví, zda existuje Bůh, který je garantem pravdy?

Problematikou pravdivého poznání se Spinoza zabývá již ve svém raném díle *Pojednání o nápravě rozumu*, kde rozlišil čtyři způsoby poznávání. Prvním způsobem jsou poznatky z doslechu, mezi které řadí takové informace jako den narození apod. Už z názvu je jasné, že se jedná pouze o zprostředkované poznání. Takovému poznání podle Spinozy nelze důvěřovat. Druhým způsobem je z nejisté zkušenosti, kam spadá vše, co není získáno pomocí rozumu. Tyto poznatky nám slouží k běžnému životu. Spinoza říká, že takový poznatek pochází „... ze zkušenosti, jež není určena rozumem, ale je tak nazývána proto, že se náhodou objevila a nemáme žádnou jinou zkušenost, která by jí odporovala. Proto pro nás platí za

neotřesitelnou.³⁹ Například víme, že zemřeme, protože kolem sebe pozorujeme, že všichni lidé umírají. Třetí možností, jak získat poznatek, je skrze poznání jiné věci. Například když už jsme poznali svůj zrak, tak víme, že věci se nám v dálce jeví menší, než jak se nám jeví zblízka. Z toho pak můžeme vyvodit závěr, že ačkoli se nám Slunce jeví jako velmi malé, je ve skutečnosti mnohem větší, protože ho pozorujeme z velké dálky. Posledním způsobem poznávání, který jako jediný postihuje podstatu věci, a není zatížen nebezpečím omylu, je poznávání skrze samotnou esenci věci (případně skrze poznání její nejbližší příčiny).

Spinoza rozděluje lidské poznání do tří základních oblastí. První z nich je smyslové poznání, které je vytvářeno pomocí lidského těla (respektive jeho stavů) a vnějších věcí. Podle Spinozy je to však spíše otázkou lidské představivosti, nežli poznání přirozenosti vnějších věcí, a proto zde nemůže být o pravdivém poznání ani řeč. Hemelík říká, že ve smyslovém poznání „... se uplatňuje zejména přirozenost lidského těla, skrze jehož stavy a jeho ideje si utváří člověk představy, mínění a názor o věcech vnějšího světa.“⁴⁰

Druhou oblastí lidského poznání je pak rozumové poznání, které se opírá o obecné pojmy. Toto poznání již směřuje k esenci věci. A ačkoli se zde mohou vyskytnout zmatené či zkreslené poznatky, rozum je schopný zmatené, klamně či smyšlené ideje rozpoznat a uvědomit si, že jejich pravdivost je pouze zdánlivá.⁴¹ Nejvyšší poznávací stupeň u Spinozy tvoří tzv. intuitivní vědění, které je chápáno jako vhled do nějaké podstaty. „Nejvyšší, intuitivní poznání postihuje vše z pohledu Boha, tj. z esence jeho atributů a tudíž ... (hlediska věčnosti), v jeho věčné nutnosti a pravdě.“⁴² Pouze zkušenostní poznání je zdrojem nepravdivosti.

Jádro Spinozovy teorie poznání tvoří pravdivá idea. Prvotní pravdivou ideou, kterou člověk má, je idea Boha. Přijetí pravdivé ideje Boha tvoří předpoklad pravdivého poznání. Idea Boha tedy náleží k naší apriorní výbavě. Každá idea, aby byla pravdivá, musí být jasná a rozlišená. Jinými slovy musí pocházet z rozumu,

³⁹ SPINOZA, Benedikt. *Pojednání o nápravě rozumu*. Přeložil a poznámkami a úvodním slovem opatřil Martin Hemelík. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2003. ISBN 80-7007-178-8, s. 51.

⁴⁰ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filozofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. ISBN 80-7007-245-8, s. 406.

⁴¹ Tamtéž, s. 407.

⁴² CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 89.

nikoli ze smyslové zkušenosti. Ideu Boha si naše mysl dokáže vytvořit nezávisle na tom, zda nás Bůh klame nebo ne. Tím se Spinoza zásadním způsobem odlišuje od Descarta, který zastává názor, že pravdivým poznáním si člověk může být jistý, až když ví, že Bůh existuje, a že nás neklame.

Jedinou příčinou klamů jsou podle Spinozy neadekvátní ideje. Sám Spinoza v *Etice* píše: „*Klamnost záleží jen v nedostatku poznání, který zahrnují neadekvátní ideje ... jež samy o sobě nemají nic pozitivního, a proto se nazývají klamnými.*“⁴³ Vše tedy spočívá na poznání Boha a jeho atributů, neboť prostřednictvím Boha existují jednotlivé věci. Každá idea, která je odvozena z ideje Boha, je podle Spinozy pravdivá.

⁴³ SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X, s. 178.

2.3 Gottfried Wilhelm Leibniz

Gottfried Wilhelm Leibniz se narodil 1. července 1646 v Lipsku.⁴⁴ Byl velice vzdělaný. Nejprve se zaměřil na četbu děl antických autorů, jako byl Platón či Aristotelés. Již v patnácti letech se seznámil také s autory novověké filozofie. Studoval filozofii a práva v Lipsku a později se vzdělával také v oblasti matematiky. Byl tedy nejen filozofem, ale také výborným matematikem, což se promítlo mimo jiné v jeho filozofické teorii. Mezi jeho nejvýznamnější filozofická díla patří *Metafyzické pojednání*, které představuje první systematický výklad jeho filozofie, dále *Úvahy o pravdivosti a idejích*, *Monadologie* a *Nové eseje o lidském rozumu*. Spis *Nové eseje o lidském rozumu* je namířen proti dílu Johna Locka *Esej o lidském rozumu*. Nicméně tento spis Leibniz nakonec nezveřejnil, protože John Locke v roce 1704 zemřel.

Leibniz je považován za jednoho z nejvzdělanějších mužů novověké Evropy. V jeho rodině nalezneme řadu právníků a vysokoškolských učitelů. Ostatně i jeho otec byl vynikající právník a profesor morálky. Leibniz byl spíše samouk, zajímal se o všechny vědní obory. Neměl rád stereotyp a svázanost s jedním místem. Proto odmítl profesuru, která mu byla nabídnuta na univerzitě v Altdorfu nedaleko Norimberku, kde získal doktorát práv.

Leibniz působil ve státních službách. Nejprve u mohučského kurfiřta a později na hannoverském dvoře. Vykonával zde diplomatické, knihovnické, právnícké i historiografické služby. Poté nastala nová etapa jeho života, kdy cestoval po Evropě. Navštívil Paříž, Londýn i nizozemský Haag. Během pobytu v Evropě se seznámil s vynikajícím nizozemským fyzikem a matematikem Ch. Huygensem, který ho zasvětil do moderní matematiky. V matematice dosáhl Leibniz velkého úspěchu, když objevil diferenciální počet. Ovšem netušil, že stejnou cestou se vydal i Isaac Newton, což vedlo k jejich sporu o prvenství.

Leibniz udržoval stálou korespondenci s mnoha vědci své doby, jako byl I. Newton či Ch. Huygens. Právě tato korespondence je pro nás cenným zdrojem jeho myšlenek. Leibniz se také zasloužil o založení první německé akademie věd v Berlíně, která nesla od roku 1701 název Královská pruská akademie věd, a stal se

⁴⁴ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 7.

jejím prvním prezidentem. Poslední roky života pracoval jako knihovník v Hannoveru, kde také roku 1716 zemřel.⁴⁵

Originalita Leibnizovy filozofie spočívá ve snaze sloučení víry a vědy. Jak píše Moreau: „*Dobře si uvědomuje důsledky, které podle některých zdánlivě vyplývají z mechanistického výkladu na úkor víry: tento výklad přistupuje ke všem fenoménům skrze přirozené vlastnosti těles, velikost, tvar a pohyb, čímž vyřazuje z objasňování přirozených fenoménů Boha a ponechává víru bez racionální opory.*“⁴⁶ Leibniz ve svém filozofování postupuje opačně než Descartes. Descartes začíná duchem, na počátku je sebejistota vlastní existence a existence Boha, který nám garantuje pravdivé poznání. Poté postupuje k objektivní pravdě. Jeho konečným cílem je univerzální věda, stojící na pevných a nezpochybnitelných základech. Leibniz naopak začíná od věcí stvořených a postupuje k nejvyššímu vrcholu, tedy k Bohu. Jeho filozofie je značně ovlivněna Spinozou.

2.3.1 Teorie pravdy

Leibniz si je vědom toho, že každý skeptik může proti jeho teorii namítnout, že pokud nemůžeme porovnat naše poznání s jeho předmětem, nemůžeme pravdivého poznání nikdy dosáhnout. Avšak je přesvědčen, že člověk užívající svůj rozum takového poznání schopen je. I přes zmíněný problém je podle Leibnize možné rozlišit různé stupně poznání, které vypovídají o míře jeho adekvátnosti. Proto Leibniz rozlišuje několik typů poznání: „*Nuže poznání je buď temné, nebo jasné, jasné je zase zmatené, nebo zřetelné, zřetelné je buď adekvátní, nebo neadekvátní, a rovněž symbolické, nebo intuitivní; nejdokonalejší poznání bude posléze to, které je zároveň adekvátní a intuitivní.*“⁴⁷ Ovšem intuitivní poznání se vyskytuje jen vzácně, jak píše Leibniz: „*... většina lidských poznatků je pouze zmatená, tj. obsahuje určité, dále neanalyzovatelné předpoklady.*“⁴⁸

⁴⁵ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 93.

⁴⁶ MOREAU, Joseph. *Svět Leibnizova myšlení*. Přeložil Martin pokorný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-008-4, s. 9.

⁴⁷ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, s. 38.

⁴⁸ Tamtéž, s. 80.

Toto dělení se na první ohled jeví jako velice složité, nicméně Leibniz ke každému typu poznání uvádí konkrétní příklad. V případě temného pojmu nejsme schopni při opakovaném poznání danou věc rozlišit od jiné, která jí je podobná. Naopak jasné poznání nám umožňuje představovanou věc opakovaně poznat. Jasné poznání může být dále zmatené, nebo zřetelné. Zmatené poznání je vázáno na naše smysly. Zde jsme sice schopni rozlišit danou věc od jiné, nicméně neznáme přesně její znaky. Například co je červená barva? Žádnou definici červené barvy nemáme. Červenou barvu můžeme poznávat pouze zrakem. Poznání, které naopak umožňuje rozeznat věc od podobných věcí, a zároveň máme o věci dostatečný výčet znaků, díky nimž můžeme danou věc popsat, se u Leibnize nazývá zřetelné poznání. Avšak také zřetelné poznání může být v jistém smyslu neadekvátní, a to v případě, pokud se jedná o složené pojmy, které obsahují jednotlivé elementy (např. barvu), které jsou poznávány zmateně, a nikoli jasně. Adekvátní poznání vyžaduje, aby vše, co je součástí poznání (včetně původních pojmů) bylo poznáno zřetelně. Ideál poznání tedy u Leibnize spočívá v dokonalé analýze pojmu. Analýza nám umožní dosáhnout jednoduchých idejí, které již důkaz nepotřebují, k axiomům a postulátům, tedy původním principům.⁴⁹ Právě proto považuje za vrchol dokonalosti, kterému by se naše poznání mělo přibližovat, aritmetiku. Jak píše Moreau: „*Dokonalost této vědy spočívá v tom, že je schopna dovést analýzu čísel až do konce a získat o nich svého druhu adekvátní poznání...*“⁵⁰

Otázkou je, zda takové poznání, které by bylo adekvátní, je pro člověka dosažitelné. Sám Leibniz ve své knize píše: „*Naše lidské vědění nepodává ovšem snad žádný dokonalý příklad takového poznání, přece se mu však velmi přibližuje poznání čísel.*“⁵¹ Adekvátní symbolické poznání je takové, kdy se neobracíme k předmětu jako celku, nýbrž k jeho jednotlivým znakům (symbolům). To se týká složených pojmů, u kterých nemůžeme najednou myslet všechny jeho znaky, ale vždy se soustředíme pouze na některý (případně některé) z nich. Pouze intuitivní

⁴⁹ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, s. 162.

⁵⁰ MOREAU, Joseph. *Svět Leibnizova myšlení*. Přeložil Martin pokorný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-008-4, s. 74.

⁵¹ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 40.

poznání nám umožňuje vnímat všechny znaky zároveň. Intuitivní poznání máme podle Leibnize, pokud: „*můj duch jakoby jedním pohledem a zřetelně chápe všechny původní složky pojmu ...*“⁵² A dále píše: „*Z toho již vyplývá, že o tom, co zřetelně poznáváme, máme ideje pouze tehdy, užíváme-li intuitivní myšlení.*“⁵³ Zde Leibniz naráží na Descartův ontologický důkaz boží existence. Tento důkaz je založen na ideji Boha, kterou máme podle Descarta vrozenou. Tato idea v sobě zahrnuje všechny dokonalosti včetně existence. Tedy ze samotné ideje vyplývá nutná existence Boha. Leibniz však namítá, že, pouhý fakt, že myslím na nějaké nejdokonalejší jsoouco, ještě neznamená, že mám také nějakou ideu takového jsoouca. Descartes spojoval ideu s myšlením. Leibniz však říká, že abychom mohli prohlásit, že máme ideu nějaké věci, musíme si nejprve být jisti možností dané věci, tedy zda může reálně existovat.

V Leibnizově teorii pravdivého poznání hraje důležitou roli také rozlišení mezi definicemi nominálními a reálnými. Rozdíl spočívá v tom, že nominální definice obsahují jen znaky, které nám umožňují odlišit danou věc od jiných, zatímco reálné definice zahrnují také možnost věci. Pokud tedy vyvodíme nějaký závěr z nominální definice, nebude takový závěr vykazovat žádnou jistotu, a to právě z důvodu možného skrytého sporu či nemožnosti existence definované věci. Z toho pak Leibniz vyvozuje tento rozdíl mezi pravdivou a nepravdivou ideou: *Idea je pravdivá, je-li pojem možný; je nepravdivá, obsahuje-li spor.*⁵⁴ Zde Leibniz opět kritizuje Descarta, který říká, že vše, co vnímáme jasně a rozlišené je pravdivé. Leibniz namítá, že toto pravidlo pouze říká, že je nutné danému pojmu rozumět, ovšem není zde zmínka o tom, že takový pojem musí být vnitřně bezesporný. Jako příklad uvádí Leibniz pojem nejrychlejší pohyb, který je nám sice zcela jasný, avšak vnitřně obsahuje spor.

Leibnizova teorie pravdivosti se opírá o obecnou logiku. O pravdivou výpověď se podle něj jedná v případě, kdy je pojem predikátu obsažen v subjektu. Jinými slovy jestliže máme zřetelné pojmy subjektu a predikátu a pojem predikátu je

⁵² LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 80.

⁵³ Tamtéž, s. 40.

⁵⁴ Tamtéž, s. 42.

v pojmu subjektu již zahrnut, je daný výrok pravdivý.⁵⁵ Tak jako jsou v pojmu kruh obsaženy všechny jeho vlastnosti, je také v pojmu každé individuální osoby obsaženo vše, co se mu v životě přihodí. Například v pojmu Caesar je obsaženo, že překročí Rubikon.

Leibniz dále rozlišuje dva typy pravd: rozumové a faktové. Rozdíl spočívá v tom, že faktové pravdy připouštění opak a jsou nahodilé, zatímco u rozumových není opak možný a jsou nutné. Rozumové pravdy jsou nám známy a priori, zatímco faktové jsou založeny na smyslové zkušenosti. Na druhou stranu, Leibniz říká, že i faktové pravdy je možné poznat a priori. To ovšem vyžaduje nekonečnou analýzu. Toho je ale schopný pouze Bůh, proto zná všechny pravdy a priori. Nutné pravdy se týkají pouze obecných, abstraktních pojmů. Například pojem koule není vlastní žádné konkrétní kouli, nýbrž zahrnuje nekonečné množství možných koulí. „*Predikáty obsažené v tomto pojmu analýza snadno rozliší a vyjádří v dokazatelných tvrzeních, nutných pravdách, jejichž opak je nemožný, neboť implikuje spor.*“⁵⁶ Naproti tomu nahodilé pravdy se týkají individuálních pojmů, které v sobě odrážejí celý vesmír.⁵⁷

Veškeré naše rozumové poznatky jsou podle Leibnize založeny na dvou principech, na principu sporu a na principu dostatečného důvodu. Díky principu sporu „*označujeme jako nepravdivé vše, co obsahuje spor, a jako pravdivé vše, co je vzhledem k nepravdivému v kontradiktorickém protikladu.*“⁵⁸ A díky principu dostatečného důvodu „*jsme přesvědčeni, že žádný fakt nemůže být pravdivý a jsoucí, žádná výpověď nemůže být správná, není-li dostatečný důvod, proč je tomu tak, a ne jinak, i když nám tyto důvody ve většině případů nemohou být známy.*“⁵⁹ Nutné pravdy jsou takové, které lze analýzou rozložit na nejjednodušší ideje a pravdy, tedy

⁵⁵ SOBOTKA, Milan. Leibnizova teorie pravdy a jeho ontologie. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-7007-030-7, s. 101.

⁵⁶ MOREAU, Joseph. *Svět Leibnizova myšlení*. Přeložil Martin pokorný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-008-4, s. 174.

⁵⁷ Tamtéž, s. 174.

⁵⁸ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 161.

⁵⁹ Tamtéž, s. 161.

původní principy, které jsou nedefinovatelné a nedokazatelné. Takové ideje a pravdy totiž žádný důkaz nepotřebují.

V čem tedy spočívá originalita Leibnizovy filozofie? Na tuto otázku podává odpověď ve své knize Moreau: „*Leibnizovský racionalismus vyžaduje odůvodnění každé pravdy - a k odůvodnění pravdy máme podle Leibnize jediný prostředek: analýzu, s jejíž pomocí ukážeme, že predikát je obsažen v subjektu a že dotyčná pravda se následkem toho převádí na tvrzení o identitě.*“⁶⁰

Nyní je ještě nutné vysvětlit Leibnizovo pojetí idejí. Leibniz se stejně jako Descartes přiklání k teorii vrozených idejí a říká: „*Proto se nemůžeme naučit ničemu, čeho ideu bychom již předtím neměli v duchu. Idea je jakoby hmota, z níž se vytváří myšlenka.*“⁶¹ Empiristé zastávají názor, že v rozumu nemůže být nic, co by předtím nebylo ve smyslech. Leibniz na tento výrok reaguje poznámkou, že nic není před smyslovou zkušeností v rozumu vyjma samotného rozumu (tedy poznávací struktury a vrozených idejí).⁶² Vrozené ideje pocházejí od Boha, který nás stvořil a uchovává v existenci.

2.3.2 Smyslové a rozumové poznání

Leibniz říká, že ačkoli nám smysly zprostředkovávají mnohé informace o barvách, zvucích, chutích atd., neumožňují nám poznat, co tyto smyslové kvality ve skutečnosti jsou. Například vnímáme modrou barvu či sladkou chuť, ale nevíme, co ona chuť či barva je. Smyslové kvality nemůžeme nijak popsat, ani definovat.

Naproti tomu, pokud někomu chceme vysvětlit, co je to pes, stačí mu vyjmenovat znaky, díky nimž psa bude schopen opakovaně poznat. Pakliže tedy máme popis či definici nějaké věci, můžeme věc poznat, aniž bychom ji museli v daný okamžik vidět.

Kromě smyslového poznání a představivosti, která je také vázána na smysly, existuje podle Leibnize i čistě rozumové poznání (inteligibilní). Rozum nám

⁶⁰ MOREAU, Joseph. *Svět Leibnizova myšlení*. Přeložil Martin pokorný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-008-4, s. 170.

⁶¹ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 83.

⁶² HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie jasně a stručně*. 1. vyd. Praha: TRITON, 2008. ISBN 978-80-7387-015-7, s. 139.

umožňuje poznávat sebe. Dále nám rozum poskytuje pojmy jako příčina, účinek, činnost atd.⁶³

Leibniz tedy rozlišuje tři druhy pojmů. První skupinu tvoří pojmy, které jsou výhradně smyslové. Dále máme pojmy, které jsou vázány na smysly a na rozum. A poslední skupinou jsou čistě rozumové pojmy.

„*Samo bytí a pravda se nedají ze samotných smyslů pochopit.*“⁶⁴ Zde Leibniz poukazuje na Descartův argument souvislého snu. Pak by náš život mohl být pouhým zdáním. Proto potřebuje něco, co nám umožní rozlišit, zda se jedná o pravdu či pouhé zdání. Navíc, ostatně jak tvrdil i Descartes, existence myslícího já je jistější než existence hmotných věcí.

Přirozené světlo rozumu nám pomáhá poznávat axiomy. Proto Leibniz pokládá za jisté vědy aritmetiku a geometrii. Pomocí rozumu například víme, že pokud dáme na obě strany váhy stejné závaží, bude v rovnováze. Smysly nám zase umožní provádět různé pokusy, díky kterým získáváme nová fakta, nebo ověřujeme pravdivost našich úsudků.

Je proto jasné, že Leibniz, stejně jako jiní představitelé racionalismu, upřednostňuje dedukci před indukci. Indukce nám nikdy nemůže poskytnout absolutní jistotu, nabízí nám pouze pravděpodobnost. Můžeme třeba stokrát udělat stejný pokus, a i když nám pokaždé vyjde stejně, přesto nemáme jistotu, že někdy nevyjde jinak. Abychom si byli naprosto jisti, potřebujeme podle Leibnize racionální důvod.

2.3.3 Bůh a nauka o monádách

Leibniz je přesvědčen, že Bůh stvořil celý tento svět, a to jako nejlepší možný svět. To vyplývá z jeho tvrzení, že Bůh jedná vždy nanejvýš dokonale a dobře. Člověk ho v této cestě následuje. Bůh je absolutně dokonalý a neomezený, proto musí být pouze jeden. Pouze Bůh zřetelně nahlíží všechny pravdy o vesmíru, protože je jeho tvůrcem. „*Pouze jemu je celek veškerenstva znám se zřetelností a a priori,*

⁶³ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 137.

⁶⁴ Tamtéž, s. 137.

*ostatní jsoucna znají svět jen poznáním zmateným...*⁶⁵ Bůh je všemohoucí, vševědoucí a nanejvýš dobrý. Je nejvyšší substancí. Ostatní jsoucna jsou na Bohu závislá. Bůh je nejen stvořil, ale také je uchovává v jejich existenci.

Descartes rozlišoval dvě substance - myslící a rozlehlou, Spinoza tvrdil, že existuje pouze jedna, a tou je Bůh čili příroda, Leibniz naopak tvrdí, že existuje nekonečné množství substancí. Zde Leibniz zavádí pojem monáda, který tvoří jádro celé jeho filozofie. Pakliže by substance byla rozlehlá, jak tvrdil Descartes, znamenalo by to, že je dělitelná, což podle Leibnize odporuje pojetí substance jakožto samostatné jednotky.⁶⁶

Monádu definuje Leibniz jako jednoduchou substancí, která nemá žádné části, nýbrž je duchovní povahy. Lze ji charakterizovat jako metafyzický bod, počátek všech věcí a vlastní silové centrum. Pojetí monád jako bodů „... se zdá být v rozporu se smyslovou zkušeností, ve které se nám látka jeví jako rozprostraněné kontinuum, vyplňující prostor. Leibniz tvrdí, že tento smyslový dojem klame.“⁶⁷

Každá monáda se vyznačuje následujícími rysy. Za prvé monády nemají žádný tvar, protože pak by byly dělitelné. Dále nemohou ani vzniknout, ani zaniknout. Jejich vznik a zánik náleží božimu aktu. Jsou tedy věčné. Navíc jsou neměnné a neporušitelné, o čemž svědčí Leibnizovo tvrzení, že: „*Monády nemají žádná okna, jimiž by do nich mohlo něco vstupovat nebo z nich vystupovat.*“⁶⁸ Jinými slovy každá změna se děje z vnitřního principu, nikoli na základě vnější příčiny. Každá monáda je individuum, tedy je odlišná od ostatních monád. Neexistují dvě naprosto totožné monády. Navzájem se liší svými predikáty. Jak již bylo zmíněno, každá monáda je oduševnělá. Ovšem liší se mírou adekvátnosti svých percepce, nebo poznání. Nejnižší stupeň tvoří monády, jež mají nevědomé percepcie neboli představy. Vyšší monády, kterými jsou lidské duše, mají kromě percepce také schopnost apercepce. Rozdíl mezi percepce a apercepce vysvětluje Leibniz

⁶⁵ MOREAU, Joseph. *Svět Leibnizova myšlení*. Přeložil Martin pokorný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-008-4, s. 159.

⁶⁶ HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie jasně a stručně*. 1. vyd. Praha: TRITON, 2008. ISBN 978-80-7387-015-7, s. 139.

⁶⁷ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 257.

⁶⁸ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 157.

následovně: „... je třeba rozlišovat mezi percepcí neboli vnitřním stavem monády, představujícím okolní věci, a apercepcí, která je sebevědomím nebo reflexivním poznáním tohoto vnitřního stavu.“⁶⁹ Pouze lidská duše je tedy obdařena rozumem. Naproti tomu živočichové mají jen neuvědomělé percepcce. Avšak také lidská duše v sobě zahrnuje nespočet zmatených percepcí.

Živočichové jednají na základě předchozí zkušenosti. Jinými slovy jejich úsudek spočívá na vzpomínce na určitá fakta či působení.⁷⁰ Například pokud jednou uhodíte psa holí, vybaví se mu při pohledu na hůl vzpomínka na onu bolest, kterou mu hůl předtím způsobila, a uteče. Jejich jednání je tedy řízeno pamětí. Stejným způsobem často jednáme i my lidé, když například na základě zkušenosti předpokládáme, že zítra vyjde Slunce. Nicméně, jak píše Leibniz: „*Pravdivé racionální usuzování však závisí na nutných čili věčných pravdách, jaké jsou v logice, aritmetice a geometrii a které nám zjednávají nepochybné spojení idejí a bezchybné závěry.*“⁷¹ Proto řadí Leibniz lidi mezi rozumné živočichy, protože jako jediní jsou schopni poznat tyto nutné pravdy a předvídat tak na základě racionálních důvodů. Rozum nám umožňuje poznat sebe i Boha. To, co nás odlišuje od živočichů, je vědomí sebe sama.

Seskupováním monád vzniká hmotný svět. Každý živý organismus se skládá z několika monád. Pro složenou substanci užívá Leibniz označení agregát, přičemž každá složená substance má vždy nějakou centrální monádu, která udržuje celou monádu pohromadě, a je nazývána její duší. Nejslabší částí Leibnizovy ontologie je problém, jak z nemateriálního vzniká něco materiálního. Touto problematikou se ve svém díle příliš nezabývá.

Ačkoli je každá monáda individuem, je také nedílnou součástí celku. „*Neboť v každé monádě se v jedné určité perspektivě zrcadlí celý svět. Ze svého stanoviska každá monáda reprezentuje univerzum: zobrazuje je tím, že je představuje. Substance je zrcadlo světa či Boha.*“⁷²

⁶⁹ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982, s. 147.

⁷⁰ Tamtéž, s. 148.

⁷¹ Tamtéž, s. 148.

⁷² CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 94.

Nabízí se jedna zásadní otázka: Pakliže mezi sebou jednotlivé monády nijak nekomunikují, jak je možné, že na sebe vzájemně působí? To se děje díky předjednané harmonii, která byla předem stanovena Bohem. Každá monáda tvoří jakýsi vlastní svět a jejich vzájemná harmonie je ustavena Bohem.

3 Empirismus

Empirismus se staví do opozice proti racionalismu. Zatímco racionalisté zastávali názor, že spolehlivým zdrojem našeho poznání je rozum, empiristé říkají, že veškeré naše poznání pochází ze smyslové zkušenosti. Empirismus odmítá, že by v našem rozumu byly předem dané principy a pojmy. Na druhou stranu uznává, že matematiku a logiku není možné poznat skrze smyslovou zkušenost. Z toho vyplývá, že rozum a myšlení uznává, ale zužuje jeho úlohu. Navíc empiristé tvrdí, že omyly vznikají až při zpracování zkušenostního materiálu rozumem.

Racionalisté usilovali o naprostou jistotu, proto upřednostňovali dedukci. Naproti tomu empiristé, jelikož vycházejí ze smyslové zkušenosti, uplatňují indukci. Indukce postupuje od konkrétního k obecnému. Uveďme příklad: Na základě opakovaného pozorování jsme zjistili, že každá doposud spatřená labuť byla bílá. Z toho můžeme vyvodit závěr, že každá labuť je bílá. Zde je patrný zásadní rozdíl oproti dedukci. U dedukce je závěr nutně pravdivý, zatímco u indukce tomu tak není. Může se totiž stát, že na světě existuje třeba černá labuť, která doposud nebyla spatřena. V případě indukce se tedy nejedná o jistou, ale o pravděpodobnost.

Kolébkou empirismu je Anglie. Za zakladatele je považován Francis Bacon. Kromě Bacona vycházejí empiristé také z filozofie Thomase Hobbesa. Nejvýznamnějšími představiteli jsou John Locke a David Hume. Locke je znám především svou kritikou racionalistické teorie vrozených idejí. Hume zase vtiskuje empirismu nejradikálnější podobu. Dalším významným představitelem empirismus je George Berkeley. V této práci se však zaměříme pouze na filozofii Johna Locka a Davida Huma.

3.1 John Locke

John Locke se narodil v roce 1632 ve Wringtonu nedaleko Bristolu.⁷³ Vzdělání se mu dostalo na elitní škole v Londýně (Westminster School) a později na Oxfordu. Během studií se seznámil především se scholastickou filozofií, která ho však příliš neuspokojovala. Později se zaměřil na filozofii René Descarta, ke které zaujal kritické stanovisko, především v otázce vrozených idejí.

Locke byl nejen významným filozofem, ale také vynikajícím lékařem a přírodovědcem. Dokonce působil jako lékař a domácí učitel hraběte ze Shaftesbury. Po zajištění hraběte králem Jakubem II., pobýval Locke nějakou dobu ve Francii a Holandsku. Až po nástupu Viléma Oranžského se opět vrátil do Anglie. Během pobytu v Holandsku napsal své nejvýznamnější dílo *Esej o lidském rozumu*.

Zatímco Descartes smyslové poznání zavrhoval, protože je zdrojem klamu, a soustředil svou pozornost na poznání vykazující matematickou jistotu, Locke se orientoval na přirozené prostředí člověka, které je nám dostupné díky smyslové zkušenosti. Proto polemizuje s Descartovou teorií vrozených idejí. Jak píše Milan Sobotka v předmluvě: „*Celý další Lockův postup je veden snahou dokázat, že všechno naše poznání může být vysvětleno ze schopnosti přijímat smyslové dojmy a odlišit je od sebe navzájem.*“⁷⁴

V Lockově filozofii hraje významnou roli řeč. Ta je podle Locka předpokladem obecného lidského poznání, protože slouží k tomu, abychom mohli srovnávat své ideje s idejemi druhých lidí. Na druhou stranu řeč naše poznání značně komplikuje, neboť někdy přispívá k omylům.

3.1.1 Polemika s vrozenými idejemi

Ačkoli nemůžeme s jistotou poznat všechny věci, nemělo by nás to odradit od toho, abychom se snažili poznat alespoň to, co jsme schopni poznat. Řadu věcí poznáváme nikoli jako naprosto jisté, ale jako pravděpodobné, což podle Locka pro

⁷³ CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 114.

⁷⁴ SOBOTKA, Milan. Lockův esej o lidském rozumu. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-7007-030-7, s. 56.

náš život stačí. Jeho cílem je nalézt hranici mezi tím, co nám je, a není pochopitelné. Jinými slovy jde mu o to vytyčit meze našeho poznání.

Než přistoupíme k samotné Lockově polemice s vrozenými ideami, je žádoucí vysvětlit, co Locke míní pojmem idea. Jeho pojetí tohoto pojmu je velice široké. Někdy tímto termínem označuje představu, tedy obsah myslí, jindy tím míní nějaký objektivní údaj, který není produktem naší myslí, tedy něco, vůči čemu je naše mysl pasivní. Ale vždy tímto pojmem vyjadřuje obsah a předměty vědomí, ať už se jedná o obsah racionální či smyslové povahy.

Locke uvádí několik důvodů, proč se domnívá, že naše ideje nejsou vrozené. Za prvé, kdyby byly vrozené, pak by je znali také děti, duševně zaostalí jedinci a nevzdělaní divoši. Například matematické ideje typu dvě a dvě jsou čtyři, jsou sice evidentní, ale až poté, co nás někdo naučí matematicky myslet, tedy počítat. Navíc pokud nám vrozené ideje byly vtištěny do myslí, aniž bychom si jich byli vědomi, znamenalo by to podle Locka proměnu takového vtisku v nic. Locke tvrdí, že: „*O žádném výroku nelze říci, že je v myslí, pokud ho nikdy nepoznala nebo pokud si ho vůbec nikdy nebyla vědoma.*“⁷⁵

Za druhé, to, že nějakou pravdu odhalil rozum, ještě neznamená, že je tato pravda vrozená. Pakliže by tyto pravdy byly vrozené, nebylo by zapotřebí, abychom k jejich odhalení museli použít logické myšlení. Znamenalo by to, že dané pravdy známe a zároveň neznáme, což se jeví jako protichůdné.

Locke říká, že naše ideje nejsou vrozené, nýbrž získané. Veškeré poznání se odvíjí od smyslové zkušenosti. Naše smysly poskytují myslí materiál v podobě počítků a vjemů. Mysl si nově získané poznatky ukládá do paměti a přiřazuje k nim jména. Postupným abstrahováním se učí obecným jménům. Tak naše mysl získává ideje a osvojuje si jména, kterými tyto ideje nazýváme. Při osvojování idejí a jmen je mysl pasivní. Aktivní je až tehdy, když rozeznává, které ideje se shodují, a které jsou naopak odlišné.

Dále se Locke zabývá praktickými principy čili morálními povinnostmi a pokládá si otázku: Existují nějaké vrozené morální povinnosti, kterými by se řídili všichni lidé? Podle Locka nikoli. Pravidla morálky jsou výsledkem výchovy. Rodiče

⁷⁵ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 44.

svým dětem od raného dětství vštěpují do paměti zásady dobrého chování, které chtějí, aby vyznávali. Protože si děti nepamatují onen počátek tohoto vštěpování, mají za to, že jsou jim tyto zásady vrozené. Locke pouze připouští, že „...*existují přirozené tendence vtištěné lidské mysli, a že od těch nejranějších projevů smyslů a vnímání se lze mysli jistými věcmi zavděčit a jiné jí jsou nemilé; k některým věcem mysl pociťuje náklonnost a před jinými prchá.*“⁷⁶ Zde má Locke na mysli touhu po štěstí, která je společná všem lidem, neboť kdo by chtěl žít v bídě a nepohodě?

Ani idea Boha není podle Locka vrozená, a to z toho důvodu, že podmínkou vrozenosti ideje je její univerzálnost. Historie dokazuje, že ne každý národ je spjat s nějakým náboženstvím. Někteří lidé v Boha nevěří. I kdyby každý člověk měl nějaké ponětí o Bohu, neznamenalo by to, že je idea Boha vrozená. Každý z nás může přijít do styku se slovem Bůh. Slovo Bůh se zkrátka vyskytuje v naší slovní zásobě a je předáváno z generace na generaci. Nic ovšem nedokazuje, že by se jednalo o vrozenou ideu. Navíc každý má svou vlastní představu o Bohu. Tyto představy jsou často protichůdné. Za tento názor mu hrozilo, že bude považován za bezbožného. Locke se však bránil tím, že nepopírá idea Boha, jen popírá, že by tato idea byla vrozená.

Kdybychom měli vrozené ideje, zajisté by byly uloženy v naší paměti. Pak by tedy bylo možné, aby tyto ideje byly oživeny i bez působení vnějších vjemů. Ze zkušenosti víme, že tomu tak není. Pokud vnímáme něco, co jsme doposud nevnímali, jeví se tato idea naší mysli jako zcela nová.

3.1.2 Pojetí idejí

Lockova definice ideje je následující: „*Idea je objekt přemýšlení.*“⁷⁷ Každý má ve své mysli řadu idejí a každá z nich je označena nějakým slovem - např. člověk, pes atd. Jako první se nabízí otázka: Odkud se v naší mysli tyto ideje berou, když nejsou vrozené? Locke zastává názor, že pocházejí ze smyslového vnímání nebo reflexe.⁷⁸ Mysl je jako bílý, nepopsaný papír, který popisuje až smyslová

⁷⁶ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 54.

⁷⁷ Tamtéž, s. 74.

⁷⁸ Tamtéž, s. 74.

zkušenost. Existují dva zdroje idejí - smyslové vnímání a činnost naší mysli, tedy reflexe, kterou Locke nazývá vnitřní smysl. Locke tedy rozlišuje dva typy zkušenosti, vnější a vnitřní. Smyslové vnímání zprostředkovávají naše smyslové orgány, na které působí vnější objekty. Informace o vnímaných předmětech jsou dále předány mysli. Při smyslovém vnímání je naše mysl pasivní. Činností naší mysli je souhrnně nazýván soubor všech dějů mysli jako pochybování, chtění, vnímání, myšlení, zdůvodňování atd.

Locke rozlišuje dvě skupiny idejí - jednoduché a složené (nebo též složité). Jednoduché ideje zahrnují vnější vlastnosti a kvality vnímaných objektů. Jinými slovy jedná se o jednotlivé vjemy. Tento stupeň poznání nám neumožňuje poznat věc jako takovou, ale pouze její kvality.

„Locke se domníval, že především je nutno rozlišit ideje od kvalit (vlastností) věcí; kvality jsou schopnosti objektů vyvolávat v nás ideje.“⁷⁹ Kvality dělí Locke na prvotní a druhotné. Prvotní kvality jsou takové, které jsou od vnímaných těles neoddělitelné. Mezi tyto kvality patří tvar, trvání, tuhost, rozlehlost, pohyb, klid, existence a číslo. Naproti tomu druhotné kvality, mezi něž patří barva, vůně, chuť, zvuk a další, jsou proměnlivé, a nejsou podle Locka *„... ničím jiným než dispozicemi vyvolat v nás rozmanité zážitky, jež závisí na prvotních kvalitách...“⁸⁰* Pouze prvotní kvality v samotných tělesech reálně existují. Druhotné kvality v samotných věcech neexistují. Jen skrze prvotní kvality můžeme získat *„... ideu o věci, jakou je sama o sobě ...“⁸¹* Prvotní kvality jsou ve věcech stále a není pochyb o tom, že tyto kvality u těles existují přesně tak, jak je vnímáme smysly.

Jednoduché ideje můžeme podle Locka získat několika způsoby. Za prvé, je získáváme pomocí jednoho smyslu. Tak například vnímáme červenou barvu či kyselou chuť. Řadu idejí ani nedokážeme pojmenovat. Existuje nespočet různých chutí a vůní, ale většinou je nazýváme obecnými pojmy jako vonící, zapáchající, sladké, kyselé atd. Další možností je získávání idejí různými smysly. Tak například vnímáme pohyb, tvar, klid nebo rozlehlost. Tvar můžeme vnímat zrakem, ale také

⁷⁹ SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie: Od Descarta k Wittgensteinovi*. Přeložil Jiří Ogrocký. 2. vyd. Brno: Barriste & Principal, 2005. ISBN 80-85947-93-5s, s. 106.

⁸⁰ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 97.

⁸¹ Tamtéž, s. 100.

hmatem. Za třetí, získáváme ideje z reflexe, kdy se mysl zaměří sama na sebe a na své činnosti. Z reflexe pochází idea vnímání, chtění, myšlení a mnoho dalších. A poslední kategorii tvoří ideje, které jsou výsledkem smyslového vnímání a reflexe. Do této kategorie patří slast, strast, síla, existence a jednota.⁸² Potěšení či strast v nás může vyvolat vnější předmět, ale také myšlenka na něco.

Složené ideje vznikají skládáním idejí jednoduchých. Ačkoli se jedná o spojení několika idejí, je taková idea vnímána jako celek, a je označena jedním jménem. Při vytváření složitých idejí je mysl aktivní. Mysl je způsobilá rozšiřovat své ideje získané z reflexe či smyslového vnímání. Avšak je omezena, neboť nemůže jít za hranice jednoduchých idejí.

Složené ideje lze získat třemi způsoby. Za prvé, pozorováním, kdy například vidíme dva muže, kteří mezi sebou zápasí, čímž získáme ideu zápasení. Druhou možností je vymyšlení, tedy vytváření různých kombinací jednoduchých idejí v mysli. A třetím způsobem, jak získat složené ideje je, jak píše Locke: „*Vysvětlením jmen pro činnosti, které jsme nikdy neviděli, nebo pojmů, které vidět nemůžeme.*“⁸³ Všechny složené ideje lze dle Locka převést na tři základní typy: mody, substance a vztahy.

O modech Locke uvažuje jako „... o něčem závislém na substancích nebo jako o stavech substancí; takovými jsou např. ideje označené slovy „trojúhelník“, „vděčnost“, „vražda“ atd...“⁸⁴ Substance je něco, co se vyznačuje nezávislou existencí. Může být pojímána jako jednotlivá, samostatně existující např. člověk, kůň či pes, nebo jako celek více substancí - např. smečka psů, armáda lidí atd. Posledním pojmem je vztah, který podle Locka „... spočívá v uvažování o jedné ideji vzhledem ke druhé a v srovnávání jedné ideje s druhou...“⁸⁵

Složitě ideje, které jsou výsledkem činnosti naší mysli, by měly být převoditelné na ideje jednoduché, které nám zprostředkovávají smysly. V případě modů není v otázce převoditelnosti žádný problém. Pokud se ale jedná o vztahy idejí, je zde problém v tom, že vztahy nejsou v samotných věcech obsaženy, nýbrž

⁸² LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 89.

⁸³ Tamtéž, s. 182.

⁸⁴ Tamtéž, s. 117.

⁸⁵ Tamtéž, s. 118.

vyjadřují určitý přístup k věcem. Jak vysvětluje Röd: „*I když jsou ideje prvků relací převoditelné na jednoduché ideje, neznamená to, že totéž platí o idejích relací, které mezi prvky relací existují. Protože ideje relací nejsou podle Locka základními idejemi a protože nejsou převoditelné na ideje prvků relací, nezdá se, že by v rámci Lockových předpokladů mohly být pojaty jako empirické ideje, přestože je Locke jako takové popisuje.*“⁸⁶

Nyní zbývá zaměřit se na to, co je to substance. Locke říká, že ve skutečnosti nedisponujeme žádnou ideou substance. „*Idea, kterou disponujeme a již dáváme obecné jméno „substance“, není nic jiného než předpokládaná, ale neznámá opora kvalit, s nimiž se jako s existujícími setkáváme ...*“⁸⁷ Tak rozeznáváme různé druhy substancí jako kámen, pes nebo člověk, které se vyznačují různými kvalitami, přičemž Locke rozeznává tři základní typy substancí: Boha, konečná jsoucna, jež jsou vybavena rozumem, a tělesa. Pojmeme substance tedy rozumí onu oporu, která zajišťuje jsoucnost souboru jednoduchých idejí smyslově vnímatelných kvalit. Pokud vnímáme například koně, nevnímáme jednotlivě všechny jeho kvality, ale vnímáme ho jako celek, jako soubor všech jeho kvalit. Jediné, co můžeme prohlásit o podstatě substance, je, že je buď myslící, nebo neschopná myšlení. „*Obě, jak tělesnou tak duchovní substanci, pokládá Locke stejnou měrou za nepostižitelné. Říkáme-li, že substance myslí, resp. že je rozprostraněná, není tím vysvětleno nic, neboť právě způsob, jak substance myslí, resp. je rozprostraněná, volá po nějakém výkladu. To však nelze.*“⁸⁸

Abychom dosáhli pravdivého poznání, musí být naše ideje jasné a zřetelné, nikoli zmatené a temné. Nabízí se tedy otázka: Které ideje jsou jasné a zřetelné? Jasné ideje jsou takové, které je naše paměť schopna si vybavit v původní podobě, v jaké jsme je vnímali smysly. Opakem jsou pak ideje temné, které působením času jakoby vybledly a ztratili něco ze své původní podoby.

⁸⁶ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II: Od Newtona po Rousseaua*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-109-9, s. 51.

⁸⁷ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 183.

⁸⁸ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 266.

Nedokonalost paměti, která není schopna udržet si ideje v jejich původní podobě, není jedinou příčinou temných idejí. Mezi další příčiny patří nedokonalost smyslových orgánů a nedokonalé jakoby povrchní vnímání vnějších předmětů.

Zřetelná idea je taková, kterou mysl vnímá rozlišeně, tedy je schopna ji rozeznat od všech ostatních idejí, a zmatená je tudíž taková, kterou mysl nedokáže dostatečně odlišit od jiné ideje. Opět zbývá vyřešit, co je příčinou vzniku zmatených idejí. Za prvé se tomu děje tehdy, když vytváříme složené ideje z malého počtu jednoduchých idejí. Například spojíme-li ideu „šelma“ a „mající drápy“, dostaneme jen zmatenou ideu kočky, protože existuje celá řada zvířat, které mají drápy a řadíme je mezi šelmy. „*Za druhé, jednoduché ideje jsou ve složitě ideji smíšeny bez ladu.*“⁸⁹ Tomu se děje například při tvorbě obrazu, kdy malíř neuspořádaně klade barvy na deku a vytváří neobvyklé tvary. „*Za třetí, jednotlivé ideje jsou proměnlivé a neurčité.*“⁹⁰

Dále dělí ideje na reálné a fantastické, přiměřené a nepřiměřené, pravdivé a nepravdivé. Nyní se podíváme, co oněmi druhy Locke myslí. Reálné ideje jsou takové, které mají reálnou předlohu, podle které vznikají, a se kterou se shodují. Jinými slovy mají základ v přírodě. Naopak fantastické ideje jsou takové, které nemají reálnou předlohu. Reálné ideje mohou dále být přiměřené, nebo nepřiměřené. Přiměřené jsou v případě, že dokonale zpodobňují svou prvotní předlohu. Naopak nepřiměřené ideje „... jsou takové, které jsou pouze dílčí nebo neúplnou reprezentací prvotních předloh, k nimž jsou vztahovány.“⁹¹ Nyní zbývá už jen odpovědět na otázku: Které ideje jsou pravdivé a které nepravdivé? Zde je nejprve nutno říci, že: „*Ideje samy o sobě nejsou ani pravdivé, ani nepravdivé.*“⁹² Stávají se pravdivými či nepravdivými teprve, když o nich naše mysl vynese nějaký soud. Lidé považují za pravdivé takové ideje, které se shodují s realitou.

⁸⁹ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 217.

⁹⁰ Tamtéž, s. 218.

⁹¹ Tamtéž, s. 223.

⁹² Tamtéž, s. 233.

Činnosti mysli

První ideou získanou reflexí je vnímání, ke kterému dochází, když je „vtisk“ předán do mysli. Jinými slovy musí dojít k uvědomění si těchto „vtisků“. Teprve poté vzniká v mysli počátek či vjem a mysl je vtištěna nějaká idea. Vnímání nelze zaměnit s přemýšlením, neboť při přemýšlení vykazuje mysl určitou aktivitu, zatímco při vnímání je pasivní. Vnímání tvoří základ, stavební kámen veškerého našeho poznání. Vyjádřeno slovy Johna Locka: „*Vjem je vstupní branou poznání.*“⁹³

Dalším krokem k poznání je zapamatování získaných idejí. Ideje získané ze smyslového vnímání či reflexe jsou uloženy v naší paměti. Mysl má pak možnost oživit si vjemy, které již předtím měla. Samozřejmě na některé se rozpomene snadno, na jiné s určitými obtížemi. Je jasné, že ideje, které jsou vtiskovány do mysli opakovaně, si zapamatujeme lépe než ty, které byli do naší mysli vtištěny pouze jednou. Ideje v naší paměti postupně blednou a v případě, že s nimi po delší dobu nemanipulujeme, mohou se z naší paměti zcela vytratit. Zážitky spojené se slastí či strastí způsobují podle Locka v naší mysli nejhlubší a nejtrvalejší vtisk. Naše paměť však není zcela dokonalá, nýbrž má své vady. Mezi vady paměti Locke řadí zapomínání, které vede ke ztrátě idejí, a pomalé vybavování idejí, které nám znemožňuje využít danou ideu v potřebnou chvíli.

Mezi činnosti mysli patří dále skládání idejí, čímž vznikají již zmíněné složené ideje. Dále pojmenovávání idejí, rozeznávání jednotlivých idejí od sebe a abstrakce. Abstrakce nám slouží k vytváření obecných pojmů, protože kdybychom měli všechny jednotlivé věci, které vnímáme, pojmenovat jinými jmény, pak by takových jmen bylo nekonečně mnoho. Abstrakcí mysl odmyslí vše, co je specifické, a ponechá pouze ty znaky, které jsou společné pro všechny příslušné ideje. Například máme složené ideje Jany, Martiny a Pavla. Abstrahováním získáme ideu člověka.

3.1.3 Úloha jazyka

Jazyk hraje v našem životě nezastupitelnou roli. Slova nám slouží k zaznamenávání a předávání myšlenek. Zatupují tak naše ideje. Sdělování myšlenek

⁹³ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 106.

druhým lidem je vázáno na předpoklad, že ostatní lidé si pod určitým slovem představí totéž, co my. Je zde ovšem několik „ale“. Za první, abychom správně rozuměli nějakému slovu, musíme nejprve mít ideu dané věci. Často se totiž stává, že člověk zná nějaké slovo, které slyšel, ale nemá ideu věci, kterou toto slovo zastupuje. A za druhé, i když mají lidé nějakou ideu, například ideu zlata, každý si tuto ideu spojuje s jinými znaky. Jak vysvětluje Locke: „*Dítě, které si u kovu, o němž se doslechlo, že se nazývá „zlato“, nevšimlo ničeho jiného než jasně svítivé žluté, uplatní slovo „zlato“ pouze pro svou vlastní ideu této barvy a pro nic víc ... Někdo jiný, kdo lépe pozoroval, přidá ke svítivé žluti velkou hmotnost; a pak zvuk „zlato“, je-li jím užít, zastupuje složitou ideu svítivé žluti a velmi těžké substance. Jiný zase k oněm kvalitám připojí tavitelnost; a pak mu slovo „zlato“ označuje těleso, a to jasné, žluté, tavitelné a velmi těžké. Další přidá kujnost.*“⁹⁴ Jednoduše řečeno každý toto slovo vztahuje ke své vlastní ideje, kterou o dané věci má.

Většina slov jsou obecné výrazy, které označují skupinu stejných věcí. Locke je označuje jako stejného druhu. Tak například máme slovo ovce pro označení všech ovcí, které jsme kdy poznali, a které ještě poznáme. Je tomu tak, protože jednak je zbytečné označovat každou jednotlivou ovci, a jednak je kapacita našeho mozku omezená a není možné pamatovat si nespočet různých idejí označujících jednotlivé věci. Navíc by bylo velmi složité a poněkud nesmyslné vymýšlet různá slova pro téměř tutéž věc. To by naše poznání jen zkomplikovalo.

Jak již bylo řečeno, obecné pojmy vznikají abstrakcí, kdy vyděluje pouze společné znaky všech věcí. Například máme-li slova kůň, pes a kočka, můžeme je označit jako živočichové. Obecné pojmy se liší svým rozsahem, tedy počtem věcí, které zahrnují.

Nyní se zaměříme na to, v čem Locke spatřuje nedokonalost slov. Slova mají sloužit k tomu, abychom si mohli sdělovat své myšlenky. To však není možné, pokud mluvíme s někým, v němž dané slovo vzbuzuje jinou ideu, než kterou máme my. V takovém případě není možné, abychom si s dotyčným člověkem rozuměli. Z toho vyplývá, že: „*Nedokonalost slov spočívá v pochybnosti o jejich významu.*“⁹⁵

⁹⁴ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 253.

⁹⁵ Tamtéž, s. 280.

Tento problém se týká především jmen smíšených modů, protože si je mysl vytváří sama, a postrádají tak reálnou předlohu. Tudíž je nemůžeme poznat ze samotných věcí. Příkladem může být slovo „vražda“.

3.1.4 Teorie poznání

Poznání je tradičně pojímáno jako shoda naší myšlenky (ideje) se skutečností (něčím objektivním), Lockovo pojetí poznání se však omezuje pouze na naše ideje. Naše poznání má tedy své hranice a nesahá dále než naše ideje. Podle něj je poznání „... vnímáním shody či neshody dvou idejí... Tato shoda je čtyř druhů: 1. Totožnost, anebo různost. 2. Vztah. 3. Koexistence čili nezbytné sepětí. 4. Reálná existence.“⁹⁶ Nutno ještě podotknout, že abychom dosáhli skutečného poznání, musíme mít jasné a zřetelné ideje.

Zaměříme nyní svou pozornost na jednotlivé druhy shod idejí. Prvním je totožnost. Zde se jedná o přirozenou schopnost mysli vnímat a rozlišovat jednotlivé ideje. Každá idea je pouze sama sebou a nelze ji zaměnit s žádnou jinou ideou. To je nezbytný předpoklad našeho poznání. Druhým typem je zkoumání vztahů mezi idejemi a hledání toho, v čem se shodují, a v čem neshodují. Dále koexistence. Koexistencí je myšleno více idejí tvořících složenou ideu. Tak například pod ideou zlata se skrývá mnoho dalších idejí, se kterými je naše poznání zlata spjato, například nehořlavost, tavitelnost, žlutost atd. Posledním druhem je shoda ideje s něčím, co reálně existuje.

Locke rozlišuje několik stupňů poznání podle jistoty, kterou nám poskytují. Prvním je poznání intuitivní, které představuje nejvyšší stupeň poznání. Intuitivní poznání znamená, že mysl bezprostředně vnímá své ideje a jejich shodu či neshodu. Tak mysl například vnímá, že červená není modrá, nebo že kruh je kruh. Intuitivní poznání se vyznačuje takovou jasností, že zde není potřeba žádného důkazu. Dalším stupněm je poznání důkazné, kdy mysl využívá další ideje, aby odhalila shodu či neshodu dvou idejí. Takové poznání se opírá o zprostředkující ideje. Rozdíl mezi intuitivní a důkazným poznáním spočívá v tom, že u intuitivního poznání neexistují žádné pochybnosti, kdežto o důkazného ano, ačkoliv jsou následně pomocí již

⁹⁶ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 300.

zmíněného zprostředkujícího důkazu (případně důkazů) odstraněny. Posledním stupněm je poznání smyslové, které zajišťují smyslové orgány.

Pravda se dle mínění Locka týká pouze výroků. Vyjádřeno jeho slovy: „*Pravda je správné spojení nebo rozpojení znaků, tj. idejí či slov,*“⁹⁷ Locke rozlišuje mezi výrokem myšleným a výrokem vysloveným. Pakliže v mysli uvažujeme o nějakých ideách, jedná se o výrok myšlený. Ve chvíli kdy tyto ideje převedeme na slova, změní se ve výrok vyslovený. Ovšem v případě, že uvažujeme nebo tvoříme výrok o složených ideách, označujeme je i ve své mysli jmény. V případě, že se naše slova shodují se skutečností, odpovídají něčemu, co reálně existuje (tedy své prvotní předloze), jedná se o reálnou pravdu.

Vytváření obecných výroků o substancích, které by byly pravdivé, je velmi problematické, protože nejsme schopni vnímat jejich reálnou esenci. Smysly můžeme sice vnímat různé kvality zlata jako kujnost, nehořlavost atd., ale jelikož nejsme schopni smyslově vnímat nejmenší částičky, ze kterých se zlato skládá, nemůžeme poznat, co udržuje zlato, respektive všechny jeho kvality pohromadě. Pak výroky typu „Všechno zlato je nehořlavé“ nevypovídají nic o samotném zlatě. Jistota obecných výroků závisí na poznatelnosti koexistence jednotlivých kvalit. Zde se ovšem podle Locka setkáváme s následujícím problémem: „*Kvality, které vytvářejí naše složité ideje substancí, závisejí většinou na vnějších, vzdálených a nevnímátných příčinách.*“⁹⁸ Vezměme například život, který tvoří jednu z nejdůležitějších kvalit všech živočichů. Jejich život je závislý na řadě dalších věcí, které s ideou živočicha nespojujeme. Jednou z nich je vzduch, bez něhož je jejich život nemožný. Smysly nám umožňují poznat účinky, ale poznání příčin je pro nás nedostupné.

Skrze intuici poznáváme vlastní existenci, poznání existence Boha je vystavěno na důkazu, a smysly nám umožňují poznávat ostatní věci. Ačkoli Bůh nevybavil naši mysl vrozenými idejemi, jak se domníval Descartes, přesto nás vybavil řadou vlastností, jako je rozum a smyslové vnímání. Důkaz boží existence nelze poznat skrze empirickou zkušenost, nýbrž pouze pomocí racionalistické

⁹⁷ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 322.

⁹⁸ Tamtéž, s. 327.

dedukce. Locke si zde byl vědom toho, že k důkazu boží existence jiná cesta nevede, i když ve svém díle píše: „Ačkoli je to však ta nejzřejmější pravda, kterou rozum objevuje, a ačkoli je její zřejmost (pokud se nemýlím) rovna matematické jistotě, přesto vyžaduje přemýšlení a pozornost a mysl se musí připravit na její řádnou dedukci z jistého úseku našeho intuitivního poznání.“⁹⁹ Vlastní existence je nám sama o sobě zřejmá. Otázkou je: Odkud se jsoucna berou? Přeci není možné, aby z ničeho vzniklo něco. Musí existovat nějaké věčné jsoucno, jež je příčinou všech ostatních jsoucnů. Jedná se o kosmologický důkaz boží existence, který lze stručně shrnout takto: Vše má svou příčinu. Tento řetězec příčin nemůže pokračovat do nekonečna, ale musí mít nějakou prvotní příčinu, která je příčinou sebe sama. A tou je Bůh. „... na základě úvahy o nás samých a o tom, co neklamně nalézáme v našem vlastním ústrojení, přivádí nás náš rozum k poznání té jisté a zřejmé pravdy, že zde je věčné, nadmíru mocné a nadmíru vědoucí jsoucno; přitom už nezáleží na tom, bude-li se někomu chtít nazvat ho „Bůh“.“¹⁰⁰

Skutečnost že v nás vnější věci vyvolávají ideje, které tím pádem musí existovat, dokazuje to, že pokud někdo postrádá funkci nějakého smyslového orgánu, nemůže nikdy mít ideu něčeho, co nám daný orgán zprostředkovává. Tak například slepý nikdy nebude mít ideu bělosti, protože nikdy zrakem nevnímal nic, co by bylo bílé. Ten, kdo přesto pochybuje o existenci vnějších věcí, může se o tom přesvědčit například tím, že vloží ruku do ohně. Tak prudkou bolest, kterou dotýčný člověk ucítí, by nevyvolala pouhá idea. Navíc člověk není schopen si takovou bolest po zahojení rány sám znovu navodit pouhým vyvoláním ideje bolesti.

3.1.5 Rozum

Rozumem se člověk liší od zvířat. Co si však pod pojmem rozum představit? V čem spočívá rozum? Ačkoli je Locke empirista a k racionalistické teorii poznání se staví, jak je zřejmé z jeho polemiky s vrozenými idejemi, kriticky, přiznává, že smyslové poznání je nedostatečné a omezené. Protože je naše poznání omezené, pomáhá nám v orientaci v životě také náš rozum. Rozum nám svou schopností

⁹⁹ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 338.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 339.

souzení v jistém slova smyslu kompenzuje nedostatek jasného a jistého poznání. Souzení je schopnost rozumu rozhodovat, zda je daný výrok pravdivý či nepravdivý. Jinými slovy rozum usuzuje, zda se dané ideje shodují či neshodují. Děje se tak v případě, kdy je shoda či neshoda idejí pouze předpokládána, nikoli zcela jistá. Pak se tedy nejedná o jistotu, ale o pravděpodobnost, přičemž: „*Důvody pro pravděpodobnost jsou dva, a to soulad s naší vlastní zkušeností, anebo svědeckví zkušeností jiných.*“¹⁰¹ Pravděpodobnost se týká výroků, které se vztahují ke skutečnosti, tedy k výsledkům našeho pozorování, nebo se týká výroků, které přesahují naše smyslové vnímání.

Sám Locke píše: „*Největší úsek našeho poznání závisí na dedukcích a na zprostředkujících ideách.*“¹⁰² Ovšem poznání se podle něj vždy odvíjí od smyslové zkušenosti. Nejprve musíme mít nějaké ideje, aby s nimi náš rozum mohl dále pracovat. Veškeré naše ideje podle Locka pocházejí ze zkušenosti. Nic není v rozumu, co nebylo dříve ve smyslech.

Nyní zbývá zodpovědět poslední otázku: Jaké jsou příčiny omylu? Omylů se dopouštíme v případě, že souhlasíme s něčím, co je nepravdivé. Je to tedy chyba našeho soudu, nikoli poznání jako takového. Jediné, čím si můžeme být naprosto jisti, je naše existence a existence Boha. „*To, že existuje skutečnost „za“ idejemi, nelze tedy podle Locka ... přísně dokázat, lze to pouze s velkým stupněm pravděpodobnosti tvrdit.*“¹⁰³ Na Locka navazuje další významný představitel britského empirismu David Hume, u něž je empirismus doveden do skeptických důsledků.

¹⁰¹ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 358.

¹⁰² Tamtéž, s. 366.

¹⁰³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II: Od Newtona po Rousseaua*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-109-9, s. 62.

3.2 David Hume

David Hume se narodil v roce 1711 ve Skotsku, kde studoval práva.¹⁰⁴ Studium však nedokončil. Jeho životním snem bylo stát se významným filozofem, čehož zdá se docílil, i když jeho začátky nebyly snadné. Humovým raným dílem, které bývá považováno za jeho vrcholné dílo, je *Pojednání o lidské přirozenosti*. Nicméně v důsledku špatného přijetí tohoto díla se Hume jeho autorství sám zřekl. Dalším jeho významným filozofickým dílem je *Zkoumání o lidském rozumu*. Kromě filozofie se zabýval také historií. Sepsal šestidílné dějiny Anglie.

V diplomatických službách navštívil řadu evropských zemí - Německo, Rakousko, Itálii, Holandsko a Francii. Právě pobyt ve Francii měl pro něj zásadní význam. Během pobytu v Paříži navštěvoval salónní setkání intelektuální elity a účastnil se společných filozofických diskusí. Přátelil se s řadou osvícenských myslitelů, jako byl Voltaire, Diderot, Holbach, Rousseau či d'Alembert. Jeho filozofické názory však byly v mnohém odlišné od názorů jeho francouzských přátel.

Hume svou filozofií navazuje na Johna Locka, ale jeho teorie je propracovanější. Od Locka převzal dvojí dělení zdrojů obsahu našeho vědomí, smyslové vnímání a reflexe. Dále také převzal Lockovo rozlišení jednoduchých a složených idejí. Důkladně zkoumal principy, na jejichž základě dochází v rozumu ke kombinaci jednoduchých idejí. Na základě této analýzy rozlišil tři principy, na jejichž základě k těmto kombinacím dochází. Jsou to: princip podobnosti a odlišnosti, princip prostorové a časové sousednosti a princip kauzálního spojení (vztah příčiny a účinku).

Hume se pokusil dovést Lockovu empiristickou teorii k dokonalosti. Ideál lidského poznání podle Huma spočívá v empiristicko-experimentální metodě, tedy metodě přírodních věd, kterou chtěl přenést také do filozofie. Svou teorií poznání vyjádřil názor, že jediným spolehlivým zdrojem lidského poznání je zkušenost a pozorování.

Hume se ostře postavil proti racionalistické teorii poznání. Podle Huma by vědění mělo sloužit také praktickým účelům, tedy orientaci v reálném světě. Z tohoto důvodu není podle Huma potřeba mít naprosto jisté poznatky. K praktickým účelům

¹⁰⁴ SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie: Od Descarta k Wittgensteinovi*. Přeložil Jiří Ogrocký. 2. vyd. Brno: Barriste & Principal, 2005. ISBN 80-85947-93-5, s. 135.

nám dostatečně poslouží poznání, které se vyznačuje vysokým stupněm pravděpodobnosti, a které odolá kritice našeho ducha.

Význam Humovy filozofie, která nese prvky senzualismu i umírněného skepticismu, je především v jeho nahrazení přísné kauzality v přírodních vědách pravděpodobností. Ačkoli byl Hume empirista, uznává i oprávněnost matematiky jakožto čistě rozumové vědy založené na analýze vztahů mezi prvky. Matematické dokonce přiznává absolutní jistotu.

3.2.1 Teorie poznání

Stavebním kamenem Humovy teorie poznání je pojem percepce, kterým Hume označuje veškeré obsahy našeho vědomí, čili vše, čeho si je naše mysl vědoma. Hume rozlišuje dva typy percepce, impresie a ideje. Impresie zahrnují bezprostřední vjemy předmětů vnějšího světa či vnitřních prožitků. Vyjádřeno slovy Davida Huma: „*Výrazem impresie míním tedy všechny naše živější percepce, když slyšíme, vidíme, pocítujeme, milujeme, nenávidíme, toužíme nebo volíme.*“¹⁰⁵ Naproti tomu ideje představují pouhé kopie impresí, které jsou výtvozem naší fantazie, nebo vzpomínkou vybavenou z paměti. Impresie se tedy týkají smyslového vnímání, zatímco ideje jsou produktem našeho myšlení. Ideje se svou živostí a silou nikdy nemohou vyrovnat impresím. Zde je patrné, že se Hume ztotožňuje s tvrzením Johna Locka, že v mysli nemůže být nic, co by předtím nebylo ve smyslech.

Mohlo by se zdát, že myšlení se meze nekladou. Můžeme například mít myšlenku okřídleného koně, ačkoli této myšlence neodpovídá žádná naše předchozí smyslová zkušenost. Ovšem při hlubším prozkoumání dojdeme k závěru, že je naše mysl omezena právě materiálem, který jí poskytly smysly a zkušenost.¹⁰⁶ Myšlenka okřídleného koně je tak pouze spojením idejí koně a křídel, které máme z nějaké dřívější zkušenosti.

Toto tvrzení Hume dokazuje dvěma argumenty. Za prvé, každá naše idea čili myšlenka je rozložitelná na jednoduché ideje, které jsou kopií naší dřívější impresie. Hume zde polemizuje s Descartovou představou vrozené ideje Boha, a říká, že i idea

¹⁰⁵ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přeložil Josef Moural. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0, s. 39.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 40.

Boha se skládá z jednoduchých idejí, jež jsou výsledkem smyslové zkušenosti. „*Idea Boha jako nekonečné inteligentní, moudré a dobré bytosti povstává z reflexe na výkony naší mysli a z neomezeného přidávání příslušných kvalit dobrosti a moudrosti.*“¹⁰⁷

Za druhé, Hume argumentuje tím, že pokud má někdo nějaký smyslový orgán nefunkční, nemůže nikdy mít ideje, které nám daný orgán poskytuje. Tak například slepý postrádá ideje barev a hluchý není schopen vytvořit žádnou ideu zvuků. Stejně je to v případě, že na dotyčný orgán nikdy nepůsobil předmět, který vyvolává určité počítky. Například člověk, který nikdy neochutnal pomeranč, nebude mít žádnou ideu pomerančové chuti.

Vnitřní a vnější smysly nejsou jediným zdrojem poznání. Dalším zdrojem jsou podle Huma zkušenosti jiných lidí, o kterých se dozvídáme z jejich vyprávění. Jedná se tedy o jejich svědectví. Nebýt těchto svědectví nemohli bychom se seznámit s ději, jež se odehrály v minulosti, a jež jsme my sami bezprostředně nevnímali. Naše přesvědčení o pravdivosti takových faktů je podle Huma založeno „... *na naší zkušenosti o pravdivosti lidských svědectví a o obvyklé shodě faktů se zprávami svědků.*“¹⁰⁸

Při posuzování pravděpodobnosti nějakého svědectví bereme v úvahu řadu kritérií jako je počet svědectví a jejich vzájemná shoda, důvěryhodnost zdroje, charakter svědectví a také způsob, jakým nám dotyčná osoba své svědectví sdělila.¹⁰⁹ Pokud si svědci nějaké události protiřečí, nebo je málo svědků, pak se k tomu stavíme kriticky, a pohlížíme na to s podezřením. Podobné pochyby máme v případě, že si určité svědectví protiřečí s naší zkušeností o daném jevu.

Nyní zbývá už jen zaměřit se na možné omyly v našem poznání. Skeptikové proti smyslové zkušenosti většinou namítají, že nám neposkytuje jisté poznání, protože naše smysly jsou nedokonalé a tudíž omylné. Hume však říká, že: „*Tyto skeptické obraty stačí pouze k prokázání toho, že na smysly samotné nemáme spoléhat, nýbrž musíme opravovat jejich evidenci rozumem a úvahami, čerpajícími*

¹⁰⁷ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přeložil Josef Moural. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0, s. 41.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 155.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 157.

z povahy prostředí, vzdálenosti předmětu a dispozic orgánu, abychom je učinili v jim vlastní sféře přiměřenými kritérii pravdy a nepravdy. ¹¹⁰

Co je tedy zdrojem omylů? Podle Huma je to naše paměť a představivost, které se při sdružování idejí mohou dopustit řady chyb. Mohou například spojit impresi se špatnou idejí. Paměť není schopna udržet si všechny kopie impresí, a tak snadno může dojít k záměně idejí, protože skutečnou impresi, která vyvolala danou ideu, paměť již zapoměla. Představivost zase může vytvářet různá spojení idejí, jimž neodpovídají žádné předměty, jež byly někdy v minulosti smyslově vnímány.

Přirozený instinkt nám radí věřit našim smyslům. Věřit, že předměty, jež pomocí smyslů vnímáme, skutečně existují a percepce, které jsou jim podobné, jsou způsobeny právě jimi. Normálního člověka by asi nenapadlo o tom pochybovat. Jak ale dokázat, že příčinou našich percepcí jsou nějaké vnější předměty? Co když existuje nějaká jiná příčina? Vždyť ve snu je možné vytvářet percepce, které z vnějších předmětů nepocházejí. Podobně je tomu u lidí, kteří trpí závažnými duševními poruchami. V této problematice se nemůžeme podle Huma opřít o žádnou rozumovou oporu, protože: „*Mysli není nikdy přítomno nic než percepce, takže vůbec nemůžeme dosáhnout zkušenosti o jejich spojení s předměty.*“ ¹¹¹ Celá Humova filozofická teorie je tak redukována na pouhé percepce, protože dokázat existenci vnějšího světa pro nás představuje nesplnitelný úkol.

3.2.2 Kritika kauzality a pojmu substance

Hume rozlišuje dva druhy předmětů lidského rozumu, kterými jsou vztahy idejí a faktické okolnosti. Faktickými okolnostmi Hume míní přírodní jevy. Tvrzení vyjadřující vztahy idejí jsou výsledkem našeho myšlení a nejsou proto vázána na zkušenost. Taková tvrzení nalezneme v matematice. Například tvrzení, že dvě a dvě jsou čtyři, vyjadřuje vztah mezi těmito čísly. *Úhlopříčky rovnoběžníku jsou na sebe kolmé*, zase vyjadřuje vztah mezi těmito geometrickými útvary. Takové druhy poznatků jsou odvozeny z našeho rozumu. I v případě, že by v přírodě žádný

¹¹⁰ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přeložil Josef Moural. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0, s. 206.

¹¹¹ Tamtéž, s. 208.

rovnoběžník neexistoval, ponechalo by si toto tvrzení svou platnost. Tvrzení týkající se vztahu idejí jsou založena na důkazu.

Naproti tomu „*veškeré poznávání faktických okolností je založeno na vztahu příčiny a účinku.*“¹¹² Příčinou je míněn činitel, který způsobuje nějakou změnu, a stav po změně je pak nazýván účinek. Vztah mezi příčinou a účinkem nese název kauzalita. Toto poznání vztahu mezi příčinou a účinkem podle Huma pochází ze zkušenosti, ve které jsme dané předměty opakovaně vnímali v určitém vzájemném sledu. Tvrzení, že vztah příčiny a účinku je nám znám pouze ze zkušenosti, nikoli a priori, Hume dokazuje následovně: Kdybychom někomu dali předmět, o jehož účincích by neměl žádnou předchozí zkušenost, jak by jeho mysl zjistila dané účinky? Jakým způsobem by v takovém případě měla vůbec mysl postupovat? Musela by jedinečně vymýšlet různé události, kde by se tyto účinky projevíly. Ale takových událostí může vymyslet nekonečně mnoho. Proto, jak vysvětluje Hume: „*Mysl nemůže nikdy, ani při nejdůkladnějším pátrání a zkoumání, najít účinek v jeho domnělé příčině. Účinek je totiž naprosto odlišný od příčiny, a tudíž v ní nemůže být nikdy nalezen.*“¹¹³

Faktické okolnosti nejsou založeny na důkazu, protože je možný myslet opak, který neobsahuje žádný logický spor. Věta *Zítřejí vyjde Slunce* je stejně srozumitelná a pro mysl představitelná jako věta *Zítřejí nevyjde Slunce*. Jak tedy dochází k poznání vztahu mezi příčinou a účinkem a jaké jsou hranice tohoto poznání? Například na základě zkušenosti víme, že chléb nás dokáže zasytit. Nicméně naše smysly mají své limity poznání. Například na chlebu můžeme smysly vnímat jeho barvu, tvar a chuť, ale nikdy nemůžeme poznat ony vnitřní síly, které nám poskytnou nasycení. Síla spojující účinek se svou příčinou je pro nás neuchopitelná. Jsme pouze schopni poznat, že některé události následují za sebou. Podobný problém nastává také u otázky spojení těla a duše. Ze zkušenosti se sice dozvídáme o působení naší vůle, která způsobuje pohyby našeho těla, avšak nejsme schopni poznat sílu, která toto pouto mezi vůlí a pohybem vytváří.

¹¹² HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přeložil Josef Moural. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0, s. 49.

¹¹³ Tamtéž, s. 53.

Nyní zbývá zodpovědět jednu důležitou otázku: Je vyvození závěrů z naší zkušenosti výsledkem rozumové úvahy? Hume tvrdí, že nikoli. Vyvozování je vždy vázáno na naší zkušenost. Na základě zkušenosti vyvozujeme závěr „... že *budoucnost se bude podobat minulosti*.“¹¹⁴ Uvedme opět příklad s chlebem. Pakliže nyní jíme chléb a pocítujeme nasycení, očekáváme na základě této zkušenosti, že až ho budeme jíst příště, také nás zasytí. Další a další podobné zkušenosti nám umožňují vyvodit závěr, že chléb nás dokáže zasytit. „*Zdá se nyní evidentní, že kdyby takové závěry měly být utvářeny rozumem, byly by hned po jediném případě stejně dokonalé jako po dlouhém běhu zkušenosti*.“¹¹⁵ K vyvozování takových závěrů se děje dle principu zvyku. Zvyk nás nutí očekávat na základě vnímání jednoho něco druhé a věřit, že to nastane. Hume zde používá označení víra ve skutečnost. Tak například při vložení ruky do ohně očekáváme bolest. Nejedná se o výsledek rozumové úvahy, nýbrž o zvyk podložený zkušeností. Je ovšem jasné, že k vyvození příčinného závěru je nutné mít několik stejných (tedy spíše podobných) zkušeností.

K jakému závěru tedy Hume touto úvahou dochází? „*Veškerá víra ve faktické okolnosti či skutečnou existenci je odvozena pouze od nějakého předmětu, přítomného paměti nebo smyslům, a zvykového souběhu mezi ním a nějakým dalším předmětem*.“¹¹⁶ Pakliže jsme tedy na základě zkušenosti shledali, že se nějaké dva předměty, například teplo a oheň, vyskytují vždy souběžně, pak nás mysl ovládaná zvykem vede k očekávání tepla, pokud smysly vnímáme oheň. Případně nás vede k víře, že je tato kvalita s ohněm spjata a při bližším smyslovém prozkoumání se nám vyjeví. Dalším příkladem může být, že pokud kulečnicková koule narazí do jiné, předpokládáme, že se druhá koule dá do pohybu. „*Ve spojování jednotlivých impresí ovšem neexistuje žádná nutnost*.“¹¹⁷ Ve vztahu příčiny a účinku nalzáme pouze pravděpodobnost, nikoli jistotu. Jistota podle Huma náleží jen matematice. Hume totiž rozlišuje dva typy dokazování. Prvním z nich je závěr vyvozený logickou dedukcí. Zde se jedná o důkaz. Ovšem v případě zkušenosti se jedná o průkaz, kdy

¹¹⁴ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přeložil Josef Moural. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0, s. 62.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 63.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 77.

¹¹⁷ HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie jasně a stručně*. 1. vyd. Praha: TRITON, 2008. ISBN 978-80-7387-015-7, s. 148.

naše zkušenost o souběhu událostí je ve všech případech stejná. Pravděpodobnější se nám jeví to, o čemž máme vícero zkušeností ve srovnání s jinými zkušenostmi, které se týkají stejných předmětů.

Hume se svým pojetím kauzality staví do opozice proti analytickému principu, jenž byl uplatňován racionalismem. „*Kauzální souvislost mezi příčinou a účinkem nelze podle Huma nikdy nahlédnout a priori, totiž pouze analýzou pojmu příčiny. (...) Kámen padá k zemi, je-li volně vypuštěn. K tomuto postřehu se však nedobereme ze samotného pojmu kamene - proč se nepohybuje vzhůru či jiným směrem?*“¹¹⁸ Poznání kauzální souvislosti lze poznat pouze a posteriori, tedy ze zkušenosti.

Kromě kauzality podrobuje kritice také metafyzický pojem substance. Hume říká, že žádná substance není poznatelná pomocí smyslů. *Nemáme žádnou impresi já či impresi substance jakožto něčeho jednoduchého a individuálního. Protože víme vždy jen o percepcích, může být to, co ve skutečnosti míníme výrazem „já“ jen spojením percepcí.*“¹¹⁹ Jednak nevíme, co tento svazek percepcí spojuje dohromady, protože to není přístupné našim smyslům, jednak nejsou tyto percepce stálé.

3.2.3 Nedostatky Humova pojetí kauzality

Nyní se pokusíme shrnout Humovo pojetí kauzality a vysvětlit jeho rozdíl oproti tradičnímu pojetí kauzality. Tradiční pojetí vidí ve vztahu příčiny a účinku nutnost, zatímco Hume je přesvědčen, že mezi příčinou a účinkem žádná vnitřní nutnost není. Kdyby totiž mezi příčinou a účinkem byla nutnost, bylo by možné myšlenkovou úvahou nad příčinou dospět k účinku. Jednalo by se tedy o apriorní poznatky. V případě, že bychom chtěli zakomponovat nutnost kauzality do čistě empiristické teorie, vyžadovalo by to nalézt impresi nutnosti, která by dokazovala, že se jedná o nutné spojení. Žádnou takovou impresi ale nemáme. Proto Hume vytvořil teorii pravděpodobnosti.

¹¹⁸ CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 139.

¹¹⁹RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II: Od Newtona po Rousseaua*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-109-9, s. 410.

Tradiční pojetí kauzality se opírá o metafyzický princip. Tento princip je pojímán na základě této definice: „*Vše, co vzniklo, má nutně příčinu.*“¹²⁰ V nekonečném sledu příčin je hledána první příčina, za kterou je považován Bůh. Hume soustředí svou pozornost na svět kolem nás, který je poznatelný smyslovou zkušeností. Ve středu jeho pozornosti jsou tedy pouze pozorovatelné změny ve světě, jenž nás obklopuje. Jeho pojetí kauzality se tedy týká přírodních jevů.

Ačkoli se Hume domníval, že mezi příčinou a účinkem neexistuje žádná nutnost, některé jeho myšlenky potvrzují spíše opak. Vezměme nejprve jeho pojetí vztahu mezi impresemi a idejemi. Hume říká, že ideje jsou pouhými kopiemi impresí. V kauzálním vztahu můžeme tedy pojímat impresi jako příčinu a ideu jako její účinek. Humovo tvrzení tak vyjadřuje nutný kauzální vztah mezi impresí a její ideou.

Druhým slabším místem Humovy teorie, které spíše dokazuje nutnost kauzálního vztahu, je jeho princip zvyku, na jehož základě předpokládáme souběžnost dvou předmětů či dějů. „*Co je to ale princip? V obecném smyslu je princip to, od čeho něco jiného pochází. I Hume právě v tomto smyslu pojem princip užívá. Princip je zdrojem, původcem - a tedy vlastně příčinou - nějakého (svého) účinku. To ale znamená, že sám výraz či pojem princip implikuje kauzalitu v tradičním (tedy nehumovském) smyslu!*“¹²¹

¹²⁰ LETOŠ, Rostislav. Hume a kauzalita. *Distance: revue pro kritické myšlení*. [online] roč. 2005, č. 4. [cit. 1. 5. 2015] Dostupné z: <http://www.distance.cz/rocnik-2005/4-cislo/hume-a-kauzalita>.

¹²¹ LETOŠ, Rostislav. Hume a kauzalita. *Distance: revue pro kritické myšlení*. [online] roč. 2005, č. 4. [cit. 1. 5. 2015] Dostupné z: <http://www.distance.cz/rocnik-2005/4-cislo/hume-a-kauzalita>.

4 Kantův pokus o smíření racionalismu a empirismu

Immanuel Kant je považován za jednoho z nejvýznamnějších filozofů 18. století. Kantem začíná nová etapa filozofického myšlení. Jeho cílem bylo kriticky zhodnotit hlavní myšlenkové proudy 17. a 18. století, tedy racionalismus a empirismus, a pokusit se je sjednotit. Kantovým hlavním filozofickým dílem, zabývajícím se právě otázkou lidského poznání, je *Kritika čistého rozumu*.

Kant říká, že na jedné straně je naše poznání výsledkem empirické zkušenosti, ovšem na druhé straně jsou k poznání potřeba pojmy a principy, které jsou nám dány a priori. Poznání je tedy vázáno na smysly i na rozum. Empirické poznání je závislé na apriorních pojmech, podle nichž se řídí, a s nimiž musí být ve shodě.¹²² Když od pojmu nějakého předmětu odtrhneme vše, co je získáno empiricky jako barva, tvar, chuť atd., vždy nám zůstane něco, co nepochází ze zkušenosti. Například: „... když vypustíme ze svého empirického pojmu jakéhokoli objektu, ať tělesného, nebo netělesného, všechny vlastnosti, o nichž nás poučuje zkušenost, přece jen mu nemůžeme odejmout ty, pomocí nichž ho myslíme jako substanci nebo jako něco k nějaké substanci přináležejícího ...“¹²³

Nesmíme ovšem opomenout, že některé naše poznatky jsou čistě apriorní, protože přesahují hranice smyslové zkušenosti. Příkladem mohou být matematické pravdy. Čistě apriorní poznání je takové, které je zcela oproštěno od zkušenosti. Takové poznání se vyznačuje nutností a všeobecností a tím se liší od poznání empirického. Otázkou ale je, jak takových poznatků dosahujeme a jakou mají platnost.

Klíčovým momentem Kantovy filozofie je jeho dělení soudů na analytické a syntetické. „Soud je logické spojení subjektu s predikátem.“¹²⁴ V případě analytických soudů je predikát již obsažen v pojmu subjektu. Jedná se o pouhou analýzu pojmu, čímž vznikají pojmy nové. Tím se pro nás soudy stávají srozumitelnějšími. Nicméně takové soudy nijak nerozšiřují naše poznání, proto je

¹²² KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jaromír Loužil ve spolupráci s Jiřím Chotašem a Ivanem Chvatíkem. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-035-1, s. 20.

¹²³ Tamtéž, s. 36.

¹²⁴ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 299.

Kant nazývá také soudy vysvětlující. Příkladem analytického soudu je věta: Všechna tělesa jsou rozlehlá. Pojem rozlehlosti je již obsažen v pojmu těleso. Dalším příkladem může být věta: Koule je kulatá. Analytické soudy jsou vždy nutně pravdivé. Naproti tomu syntetické soudy rozšiřují naše poznání o něco, co není v samotném pojmu obsaženo. Jako příklad můžeme uvést větu: Koule je černá. Tímto soudem připojujeme k pojmu koule něco nového, co není v samotném pojmu koule obsaženo. Každá koule nemusí být nutně černá. Syntetické soudy pocházejí většinou ze zkušenosti. Racionalismus tedy stojí na analytických soudech, zatímco empirismus uplatňuje syntetické soudy. Kant říká, že ani empirismus, ani racionalismus nemají tak úplně pravdu. Podle Kanta musí být vědecké poznání založeno na syntetických soudech a priori. Příkladem může být aritmetické tvrzení, že dva a tři je pět. Zde se jedná o syntetický soud, protože samotnou analýzou pojmů čísel tři a dva nikdy nedojdeme k součtu těchto dvou čísel. Potřebujeme na pomoc názornou ukázkou spojení těchto čísel, abychom dosáhli jejich součtu. Jinými slovy nedostaneme správný výsledek, dokud ho nespočítáme. Že se jedná o apriorní soud, je dáno tím, že tato matematická věta platí nutně, bez výjimky. Störig zde nachází malou trhlinu v Kantově filozofii: „*Je přitom velmi pozoruhodné, že věta nevznikne bez pomoci názoru, a přesto má být a priori, tj. nezávislá na zkušenosti. To by bylo možné jen tehdy, kdyby existovalo něco jako čistý, na zkušenosti nezávislý názor.*“¹²⁵

Na úvod bychom ještě měli objasnit významy slov čistý rozum a kritika v Kantově filozofii. Čistý rozum znamená zproštěn veškeré empirické zkušenosti. Principy čistého rozumu se pak zabývá transcendentální filozofie. Slovo transcendentální znamená překračující hranice zkušenosti. Kritika v Kantově pojetí nemá stejný význam jako dnes, ale znamená přezkoumání, vymezení.¹²⁶

4.1 Transcendentální estetika a logika

Transcendentální estetika se zabývá otázkou smyslovosti, tedy vnímání. „*Smyslovost je naše schopnost přijímat to, co na nás působí zvnějšku, co se nás dotýká (co nás afikuje). Smysly a jen smysly nám poskytují názory, tj. bezprostřední*

¹²⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 300.

¹²⁶ Tamtéž, s. 299.

představy jednotlivých věcí. ¹²⁷ Nedostatek smyslového poznání spočívá v tom, že nám pouze poskytuje pomocí různých smyslů jednotlivé počítky. Tak například na pomeranči můžeme vnímat pomocí čichu jeho vůni, hmatem jeho tvar, zrakem jeho barvu. Ale na základě čeho dochází ke spojení těchto počítků v celek, představu pomeranče? Jak vysvětluje Störig: „*Je v nás ještě něco, co počítky nejprve uspořádá, a sice zcela určitým způsobem: v prostorovou a časovou jednotku. Jednotlivá představa tedy není pouhá látka, nýbrž již zformulovaná látka.*“ ¹²⁸

Když si od představy například již zmíněného pomeranče odmyslíme vše, co poznáváme smysly, tedy barvu, vůni atd., zůstane nám představa prostoru a času, které jsou nám dány a priori. Pomocí smyslů nikdy nemůžeme poznat věc samu o sobě, ale pouze tak, jak se nám jeví, tedy jako jev. Náš poznávací aparát je sestaven tak, že se nám věci jeví vždy v prostoru a v čase. „*Avšak prostor a čas, jak Kant výslovně zdůrazňuje, jsou pouze subjektivní formy smyslového názoru, mají jen subjektivní, nikoli objektivní platnost.*“ ¹²⁹ Je to dáno naší strukturou smyslovosti, že vnímaným předmětům přisuzujeme představu prostoru a času, a věci se nám tak jeví ve vzájemném prostorovém uspořádání a časovém vztahu. Z toho vyplývá, že jsme schopni vnímat pouze jevy, které existují v časoprostoru. Podle Kanta tedy musíme vždy vycházet ze zkušenosti. Smysly nám ale poskytují pouze jednotlivé vjemy (soubory počítků), které až díky apriorním formám času a prostoru jsme schopni nějak uspořádat.

Věda zkoumající myšlení se nazývá transcendentální logika, která se dále dělí na analytiku, jenž se zabývá rozvažováním, a dialektiku, jenž zkoumá lidský rozum. Rozvažování dále zpracovává a třídí získané vjemy a označuje je pojmy. V rozvažování je předmět smyslového názoru myšlen. Základní kámen rozvažování tvoří tedy pojmy. Rozvažování má za úkol vytvořit ze smyslových vjemů pojmy a z nich pak utvářet soudy. Kant rozlišuje celkem dvanáct typů soudů. Jejich výčet i s konkrétními příklady je zde:

1) všeobecný soud: Všichni lidé jsou smrtelní.

¹²⁷ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 301.

¹²⁸ Tamtéž, s. 301.

¹²⁹ CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 194.

- 2) zvláštní soud: Někteří studenti jsou pilní.
- 3) jedinečný soud: David Hume je filozof.
- 4) kladný soud: Martin je spolehlivý.
- 5) záporný soud: Martin není spolehlivý.
- 6) nekonečný soud: Tato růže je ne-červená. (je zde nekonečné množství možností, jaká může být, jen víme, že není červená)
- 7) kategorický (nepodmíněný) soud: Honza je vysokoškolský student.
- 8) hypotetický (podmíněný) soud: Jestliže Honza neudělá přijímací zkoušky, nebude přijat na vysoko školu.
- 9) disjunktivní (vyklučující) soud: Zítřa buď pojedu do školy, nebo zůstanu doma.
- 10) problematický (domnívající se) soud: Večer bude možná přšet.
- 11) asertorický (tvrdící) soud: Večer bude přšet.
- 12) apomiktický (nutný) soud: Večer musí přšet.

U rozvažování Kant vymezuje také tzv. kategorie. Kategorie představují apriorní pojmy „... pod které jsou zahrnuty všechny pojmy čistě empirické. (...) Kategorie jsou koncovými body ... řetězců podřazování, za které se už dále nedá postoupit, neboť představují nejzákladnější operace lidského myšlení.“¹³⁰ Empirické pojmy jsou tedy takové, jimž odpovídá něco, co lze smyslově vnímat. Naproti tomu čistě apriorním pojmům, tedy kategoriím, nic ze zkušenosti neodpovídá. Kant rozlišuje následující kategorie:¹³¹

- 1) podle kvantity: jednota, mnohost, veškerost
- 2) podle kvality: realita, negace, limitace
- 3) podle relace: substance a akcident, příčina a účinek, vzájemné působení
- 4) podle modalit: možnost - nemožnost, existence - neexistence, nutnost - nahodilost

Tyto pojmy máme vrozené. Otázkou je, k čemu jsou nám dobré? Jakým způsobem se vztahují k předmětům zkušenosti? Podle Kanta je tomu následovně: Na začátku je smyslové poznání, na jehož základě například vnímáme, že kámen padá

¹³⁰ SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie: Od Descarta k Wittgensteinovi*. Přeložil Jiří Ogrocký. 2. vyd. Brno: Barriste & Principal, 2005. ISBN 80-85947-93-5, s. 159.

¹³¹ KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jaromír Loužil ve spolupráci s Jiřím Chotašem a Ivanem Chvatíkem. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-035-1, s. 94.

po spuštění dolů. Nemůžeme si ale být jisti, že se tak bude dít pokaždé. Na tento problém narazil již David Hume, který se domníval, že kauzální souvislost není našim smyslům přístupná. Smysly nám pouze umožňují vnímat souběh určitých předmětů či jevů. Naproti tomu Kant tvrdí, že pokud empirické soudy spojíme s kategoriemi, získají objektivní platnost. Tím Humův problém vyřešil. K lepšímu pochopení uveďme příklad. Máme empirický soud, že pokud na kámen svítí slunce, kámen se ohřívá. Abychom z tohoto soudu učinili obecně platný soud, musíme k němu přidat kategorii příčinnosti, a říci, že slunce kámen zahřívá. Právě v tom tví Kantův „kopernikovský obrat“, že předměty se řídí naším poznáním. Tím je podle Kanta možné apriorní poznání. Do této doby tomu bylo naopak - předpokládalo se, že se naše poznání musí řídit předměty. Z tohoto obratu ale vyplývá, že nemůžeme nikdy poznat věc takovou, jaká je sama o sobě, ale tak, jak se nám jeví, tedy jako pouhý jev.

Zmíněné apriorní formy (kategorie) slouží rozvažování ke zpracování materiálu, který mu poskytla smyslová zkušenost. Rozvažování ale musí ještě nějakou schopnost, která mu pomůže správně zvolit na neuspořádaný materiál jednu z dvanácti kategorií. Tato schopnost je Kantem nazývána jako soudnost.¹³²

Pokud bychom to měli shrnout, vyplývá z toho tento závěr: Smyslovost a rozvažování musí tedy působit společně. To je klíčová myšlenka, která naznačuje nutné spojení empiristické a racionalistické teorie poznání. Vyjádřeno slovy Immanuela Kanta: „*Myšlenky bez obsahu jsou prázdné, názory bez pojmů jsou slepé. Proto je nutné právě tak učinit naše pojmy smyslovými (tj. připojit k nim předmět v názoru), jako udělat naše názory srozumitelnými (tj. přivést je pod pojmy. (...)) Rozvažování nedokáže nic nazírat a smysly nedokážou nic myslet. Pouze z jejich spojení může vzejít poznání.*“¹³³

Kant tvrdí, že vědecké poznání začíná zkušeností a je tedy aposteriorní, protože se nezabývá nutnými pravdami, ale nahodilými fakty. Nicméně závisí na univerzálních principech a axiomech, které jsou apriorní, protože jsou dopředu předpokládány, a nemohou tak být dokázány prostřednictvím zkušenosti.

¹³² STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2, s. 306.

¹³³ KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jaromír Loužil ve spolupráci s Jiřím Chotašem a Ivanem Chvatíkem. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-035-1, s. 78.

4.2 Transcendentální dialektika

Transcendentální dialektika se zabývá čistým rozumem, který spojuje soudy v úsudky. Zatímco v analytice byly stavebními kameny pojmy, v dialektice jsou do ideje. Idea je zde chápána jako pojem, kterému neodpovídá žádný smyslový předmět. Jedná se tedy o čistě rozumové pojmy. Rozum rozlišuje tři druhy idejí: svět, duši a Boha.

Čistý rozum u transcendentálních idejí postupuje jako by se jednalo o logický postup. „*Postupovat od poznání sebe (duše) k poznání světa a jeho prostřednictvím k prapůvodní bytosti ...*“¹³⁴ Metafyzika zkoumá tři základní ideje, kterými jsou Bůh, svoboda a nesmrtelnost. Problém spočívá v tom, že náš rozum nemůže metafyzické ideje ani dokázat, ani vyvrátit. Zde Kant vytyčuje hranice teoretického rozumu a píše: „*Musel jsem tedy zrušit vědění, abych získal místo pro víru ...*“¹³⁵ Ale přesto nevznikly tyto ideje náhodou, ale ze samotné povahy rozumu. Z toho vyplývá, že Kant pojímá metafyziku jako čistě rozumovou vědu. Jinak podle něj není metafyzika možná.

Kant rozlišuje tři typy rozumových úsudků: paralogismy, antinomie a ideály čistého rozumu. V případě paralogismu se jedná o typ úsudku, kdy z pojmu subjektu vyvozujeme jeho jednotu. Například soud: Já myslím. Jedná se čistě rozumový pojem, ovšem jak píše Kant: „*...přesto slouží k rozlišení dvou předmětů daných povahou naší představivosti. Já jakožto myslící jsem předmětem vnitřního smyslu a nazývám se duše. To, co je předmětem vnějších smyslů, se nazývá tělo. Výraz „Já jakožto myslící bytost“ proto již označuje předmět psychologie, která se může nazývat racionální naukou o duši, nechci-li o duši vědět nic víc, než co může být usouzeno z tohoto pojmu Já, pokud se vyskytuje u všeho myšlení nezávislé na veškeré zkušenosti ...*“¹³⁶

Pod pojmem ideál čistého rozumu míní Kant ideu Boha. Ideál je věc, která je určena skrze nějakou ideu. Jako příklad Kant uvádí: *Moudrost je idea, ale „mudrc“*

¹³⁴ KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jaromír Loužil ve spolupráci s Jiřím Chotašem a Ivanem Chvatíkem. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-035-1, s. 250.

¹³⁵ Tamtéž, s. 25.

¹³⁶ Tamtéž, s. 253.

je ideál, totiž člověk, který se plně shoduje s ideou moudrosti. ¹³⁷ Bůh představuje absolutní ideál všech jsoucen.

Kant poukazuje na antinomie čistého rozumu, čímž kritizuje dogmaticnost tradičního racionalismu. Antinomie vznikají v případě, že rozum překračuje své kompetence a chce rozhodovat i o tom, co mu nepřísluší. Antinomie představují dvě dokazatelná protichůdná tvrzení. Kant uvádí čtyři následující antinomie:

- 1) Svět má počátek v čase a je ohraničen v prostoru. x Svět nemá žádný počátek v čase, ani není prostorově ohraničený, nýbrž je nekonečný.
- 2) Vše, co existuje, se skládá z jednoduchých částí. x Nic jednoduchého neexistuje.
- 3) Kromě kauzality podle přírodních zákonů existuje také svoboda. x Žádná svoboda není. Vše se řídí přírodními zákony.
- 4) Ve světě, nebo mimo svět, existuje nutná bytost, jež je jeho příčinou. x Žádná příčina světa neexistuje.

„Antinomie (protichůdné důkazy) se týkají časového a prostorového začátku a ohraničenosti (příp. věčnosti a neohraničenosti) světa, jeho konečné dělitelnosti (resp. dělitelnosti do nekonečna), kauzality a svobody a posléze existence či neexistence nutné bytosti, jako základu světového řádu. Okolnost, že podle Kanta jak, pro tezi, tak antitezi lze podat stejně „evidentní, jasně a nevývratné důkazy“, je „nejpodivuhodnějším fenoménem lidského rozumu.“ ¹³⁸

Kantova teorie antinomií je důkazem omezenosti lidského rozumu. K povaze rozumu náleží, že na něj doléhá následující otázka: Co je svět, Bůh a duše? Rozum však na tuto otázku nedokáže odpovědět, protože přesahuje jeho schopnosti.

Dialektikou chtěl Kant poukázat na sklon rozumu překračovat vlastní hranice pochopitelnosti. Racionalisté důvěřovali rozumovému poznání. Kant proti racionalismu namítá, že pokud rozum používá pojmy, které překračují hranice zkušenosti, vede to k omylům. Zde má Kant na mysli metafyzické pojmy.

¹³⁷ CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-119-5, s. 208.

¹³⁸ SOBOTKA, Milan. Kantova Kritika čistého rozumu. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-7007-030-7, s. 134.

5 Závěr

V práci byly představeny myšlenky nejvýznamnějších novověkých představitelů racionalistické a empiristické teorie poznání. René Descartes postupoval metodickou skepsí, kterou došel k prvnímu principu, kterým je u něj sebejistota vlastní existence. Byl si však vědom toho, že tato jistota mu nezaručí objektivní poznání. Proto se vydal oklikou přes Boha, který zaručuje pravdivost našeho poznání. Kritériem pravdivosti se pro něj stala jasnost a rozlišenost. Zdrojem omylů je podle něj svobodná vůle, která někdy překračuje hranice naší chápavosti. A pakliže vynášíme soudy o něčem, co dostatečně nechápeme, dopouštíme se chyb. Podle Descarta bychom měli vynášet soudy pouze o tom, co chápeme jasně a rozlišeně.

Spinozovo pojetí poznání vychází z monismu. Spinoza říká, že existuje jediná substance, a tou je Bůh neboli příroda. Vše, co lze poznat, je v Bohu. Bůh je imanentní příčinou světa. K pravdivému poznání nám podle Spinozy postačuje mít pravdivé ideje. Prvotní pravdivou ideou, kterou člověk má, a která patří k jeho apriorní výbavě je idea Boha. Veškeré naše poznání proto vychází z poznání Boha.

Gottfried Wilhelm Leibniz rozlišuje několik typů poznání, přičemž za nejdokonalejší považuje takové, které je intuitivní a zároveň adekvátní. Primární roli v poznání hraje rozum, který disponuje vrozenými idejemi. Nicméně Leibniz říká, že je nemáme vrozené hotové, ale pouze jako dispozice. Leibnizův ideál poznání spočívá v dokonalé analýze pojmu, díky níž můžeme dojít k původním principům, axiomům.

Locke se ostře staví proti teorii vrozených idejí. Podle něj je lidská mysl při narození jako tabula rasa čili nepopsané desky, do kterých až zkušenost wpisuje obsah. Vše vychází ze zkušenosti a není možné, aby v rozumu bylo něco, co by předtím nebylo ve smyslech. V Lockově pojetí je poznání chápáno jako vnímání shody či neshody idejí.

Na Locka navazuje David Hume. Humova teorie poznání se redukuje na samotné obsahy vědomí, které označuje jako percepce. Obsahy vědomí dále dělí na impresie (bezprostřední dojmy) a ideje (kopie impresí). Velký význam má Humova teorie pravděpodobnosti. Hume říká, že na základě zkušenosti nikdy nemůžeme dojít

k závěru, že ve světě panuje kauzalita. Smyslová zkušenost nám pouze umožňuje vnímat souběh dvou jevů. Proto daný jev může a nemusí nastat.

Racionalisté spoléhali na spolehlivost rozumu a logickou dedukci, zatímco empiristé vycházeli ze smyslové zkušenosti a indukce. Oba přístupy se ukázaly jako nedostačující. Až Kantovi se podařilo najít spojení mezi oběma teoriemi. Poznání je podle Kanta syntézou vnímání a myšlení. Rozum je ve snaze dosáhnout poznání odkázán na zkušenost, proto nemůžeme nikdy poznat věci samy o sobě, ale pouze tak, jak se nám jeví, tedy jako jevy.

6 Použitá literatura

- CORETH, Emerich.; SCHÖNDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Přeložil David Mik. 3. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 310 s. ISBN 80-7182-119-5.
- DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 535 s. ISBN 80-7298-084-X.
- DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Přeložila V. Szathmáryová-Vlčková. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1992. 67 s. ISBN 80-205-0216-5.
- HEMELÍK, Martin. *Spinoza: Doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2006. 736 s. ISBN 80-7007-245-8.
- HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie jasně a stručně*. 1. vyd. Praha: TRITON, 2008. 265 s. ISBN 978-80-7387-015-7.
- HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přeložil Josef Moural. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. 235 s. ISBN 80-205-0521-0.
- KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jaromír Loužil ve spolupráci s Jiřím Chotašem a Ivanem Chvatíkem. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. 567 s. ISBN 80-7298-035-1.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Přeložil Jindřich Husák. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. 175 s.
- LETOŠ, Rostislav. Hume a kauzalita. *Distance: revue pro kritické myšlení*. [online] roč. 2005, č. 4. [cit. 1. 5. 2015] Dostupné z: <http://www.distance.cz/rocnik-2005/4-cislo/hume-a-kauzalita>
- LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Přeložila Anna Dokulilová. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984. 407 s.
- MARKIE, Peter. Rationalism vs. Empiricism. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online] March 21, 2013 [cit. 9. 5. 2015] Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism/>
- MOREAU, Joseph. *Svět Leibnizova myšlení*. Přeložil Martin pokorný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 215 s. ISBN 80-7298-008-4.
- MOURAL, Josef. Filosofie Davida Huma. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 67-96. ISBN 80-7007-030-7.
- RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I: Od Francise Bacona po Spinozu*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. 383 s. ISBN 80-7298-039-4.
- RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II: Od Newtona po Rousseaua*. Přeložil Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. 579 s. ISBN 80-7298-109-9.
- SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie: Od Descarta k Wittgensteinovi*. Přeložil Jiří Ogrocký. 2. vyd. Brno: Barriste & Principal, 2005. 338 s. ISBN 80-85947-93-5.

- SOBOTKA, Milan. Descartes a metafyzika. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 9-22. ISBN 80-7007-030-7.
- SOBOTKA, Milan. Kantova Kritika čistého rozumu. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 113-137. ISBN 80-7007-030-7.
- SOBOTKA, Milan. Leibnizova teorie pravdy a jeho ontologie. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 97-111. ISBN 80-7007-030-7.
- SOBOTKA, Milan. Lockův esej o lidském rozumu. In: *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 53-65. ISBN 80-7007-030-7.
- SPINOZA, Benedictus de. *Etika: vyložená způsobem užívaným v geometrii*. Přeložil Karel Hubka. 2. vyd. Praha: dybbuk, 2004. 273 s. ISBN 80-86862-02-X
- PINOZA, Benedikt. *Metafyzické myšlenky*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2000. 184 s. ISBN 80-7007-139-7.
- SPINOZA, Benedikt. *Pojednání o nápravě rozumu*. Přeložil a poznámkami a úvodním slovem opatřil Martin Hemelík. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2003. 136 s. ISBN 80-7007-178-8.
- SPINOZA, Benedikt. *René Descarta principy filosofie*. Přeložil a poznámkami a úvodním slovem opatřil Martin Hemelík. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2004. 244 s. ISBN 80-7007-204-0.
- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Přeložili Miroslav Petříček, Petre Rezek a Karel Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. 630 s. ISBN 80-7192-500-2.
- TRETERA, Ivo. *Nástin evropského myšlení: Od Thaléta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha: Paseka, 1999. 376 s. ISBN 80-7185-819-6.